

เจดีย์สี่ครูบา: ศาสนสถานและความทรงจำทางสังคมในล้านนา¹

The Four Khruba Stupa: Religious Place and Social Memory in Lan Na

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วสันต์ ปัญญาแก้ว

ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Wasan Panyagaew, Ph.D.,

Department of Sociology and Anthropology, Chiang Mai University

บทคัดย่อ

ศาสนาพุทธเถรวาทในเขตวัฒนธรรมล้านนาซึ่งครอบคลุมอาณาบริเวณชายแดนรอยต่อ 5 ประเทศคือ จีน พม่า ไทย ลาว และเวียดนาม นั้นมีลักษณะเด่นสำคัญคือ (1) การใช้ตัวอักษรธรรม (2) การมีวรรณกรรมศาสนา คติชนวิทยาพื้นบ้าน ตำนานต่าง ๆ ชุดเดียวกัน (3) เป็นศาสนาที่ผสมผสานกับความเชื่อและการนับถือผี และ (4) การมีโลกทัศน์ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่อง “ต้นบุญ” บทความนี้เสนอว่า ในบริบทของการเปลี่ยนแปลงเชิงประวัติศาสตร์ซึ่งนำไปสู่การรื้อถอนความเป็นถิ่นฐานในท้องถิ่นภาคเหนือของประเทศไทย ปรากฏการณ์การเคารพนับถือครูบาซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นอวตารของต้นบุญนั้น ไม่เพียงแต่จะเข้าใจได้ว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการเคลื่อนไหวรื้อฟื้นพุทธศาสนาตามที่ Paul Cohen เสนอ แต่ยังหมายถึงกระบวนการสร้างความทรงจำทางสังคมผ่านการเคารพ และครูบาคือบุคคลที่ถูกจารึกจดจำ ฉะนั้นความคิด ความเชื่อ และประเพณีปฏิบัติต่าง ๆ ที่ชาวบ้านในเขตวัฒนธรรมล้านนามีต่อครูบา ก็คือสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงปฏิบัติการของความทรงจำทางสังคมในท้องถิ่นที่ต้องเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงและความไม่แน่นอนของชีวิตและการใช้ชีวิตในสังคมสมัยใหม่

คำสำคัญ: ครูบา ความทรงจำทางสังคม ประวัติศาสตร์สังคม ล้านนา แอ่งที่ราบ เชียงใหม่-ลำพูน

Abstract

Theravada Buddhism in Lan Na culture area, which covers the borderlands area of the five nations of China, Burma, Thailand, Laos and Vietnam, has its distinctive traditions that included (1) the uses of Dhamma script; (2) share similar Buddhist literature, folklores, and several legends; (3) synthetic Buddhism, and the belief in the Buddhist saint or ‘Ton Bun.’ This article argues that in the changing historical contexts which lead to the dislocation of Northern Thailand, the Khruba (charismatic Buddhist monk) phenomenon, which is perceived by ordinary peoples as the avatar of Ton Bun, can not only be understood as a form of religious revivalism, as Paul Cohen suggested, but also a process of social memory construction, and the Khruba is a remembered person. Accordingly, the ideas, belief, and traditional practices that lay peoples in Lan Na culture area express and conduct, in paying their respect to Khruba, can be seen as a reflection of the local practice of social memory, in which ordinary peoples have to encounter with changes and uncertain lives and the living life in modern society.

Keywords: Charismatic Buddhist Monk, Social Memory, Social History, Lan Na, Chiang Mai-Lamphun Valley

1. ครุบา อวตารของ “ต้นบุญ”

เขตวัฒนธรรมล้านนา คืออาณาบริเวณชายแดนลุ่มน้ำโขงตอนบน ที่ปัจจุบันครอบคลุมพื้นที่ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย เขตปกครองตนเองชนชาติไตสิบสองปันนา (ในจีนยูนนานตอนใต้) รัฐฉานตะวันออกของพม่า เขตปกครองชนชาติไตและจิงโป่ไตคัง (ทางตะวันตกของยูนนาน) อาณาบริเวณตอนกลางและเหนือของลาว และบางส่วนของเวียดนามเหนือ เขตวัฒนธรรมล้านนาดังกล่าวซ้อนทับกับพื้นที่เครือข่ายพุทธศาสนาเถรวาทในอดีตอันมีศูนย์กลางการเผยแผ่พระศาสนาอยู่ที่เชียงใหม่ ศูนย์อำนาจของรัฐล้านนา (ช่วงปลายศตวรรษที่ 13 ถึงปลายศตวรรษที่ 17) ศาสนาพุทธเถรวาทในเขตวัฒนธรรมล้านนาดังกล่าวนี้นี้ว่าตามหลักฐานประวัติศาสตร์และตำนาน เช่น ชินกาลมาลินี มูลศาสนา หรือพระเจ้าเลียบโลก เชื่อกันว่ามีพัฒนาการเริ่มขึ้นราว ๆ ศตวรรษที่ 14 เมื่อกษัตริย์ล้านนาคือพญาเกือนาได้ขออัญเชิญพระสุมนเถระจากสุโขทัยให้เข้ามาเผยแผ่พุทธศาสนา (กระทั่งนำไปสู่ตำนานการสร้างวัดบุปผารามและพระธาตุดอยสุเทพ – ดู *ตำนานวัดสวนดอก*) และการส่งพระสงฆ์ล้านนาไปศึกษาพุทธศาสนาจากลังกาทวีปในช่วงราว ๆ ศตวรรษที่ 14-15 การให้ความอุปถัมภ์ค้ำจุนของกษัตริย์ไทในล้านนาในช่วงระยะดังกล่าว ส่งผลอย่างสำคัญต่อการก่อสร้างวัดในฐานะศูนย์การศึกษา พุทธสถาน พระธาตุเจดีย์ การบ่มเพาะสร้างสรรค์งานวรรณกรรมและเผยแผ่ แพร่กระจายความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนา อันดำเนินควบคู่ไปกับการสถาปนาอำนาจของรัฐไทในเขตลุ่มน้ำโขง (Swearer and Sommai, 1976) อาณาเขตอันกว้างใหญ่ไพศาลของอารยธรรมล้านนาที่แพร่กระจายไปตามพระธรรมคำสอน ตามตำนาน ตัวอักษร ตลอดจนวัดวาอารามสถาน ยิ่งใหญ่เสียจน Hans Penth (1994) นักวิชาการด้านจารึกเสนอให้เรียกเขตอารยธรรมล้านนาซึ่งแผ่ขยายครอบคลุมพื้นที่ 5 ประเทศนี้ว่า “ดินแดนแห่งอักษรธรรม” (The Region of Dhamma Script)

กล่าวอีกอย่างหนึ่งศาสนาพุทธเถรวาทที่ Williams Cliffton Dodd (1912) เรียกว่า “นิกายโยน” (Yuan Buddhism) ซึ่งพบแพร่กระจายอยู่ในอาณาบริเวณชายแดนรอยต่อ 5 ประเทศ คือ จีน พม่า ไทย ลาว และแถบเวียดนามเหนือ หรือที่ Paul Cohen (2017) เสนอให้เรียกว่า “พุทธศาสนาแบบล้านนา” นั้นมีลักษณะเด่นสำคัญคือ (1) การมีและใช้ระบบภาษาเขียนเดียวกันคืออักษรธรรม (2) การมีวรรณกรรมพุทธศาสนา คติชนวิทยาพื้นบ้าน ตำนานต่าง ๆ ชุดเดียวกัน (3) เป็นพุทธศาสนาที่ผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมและการนับถือผี (4) ให้ความสำคัญกับประเพณีการเดินทางจาริกแสวงบุญไหว้พระธาตุ การบวชเพื่อศึกษาและมุ่งสู่นิพพาน (5) มีโครงสร้างองค์กรสงฆ์ “ระบบหัววัด” (สมหมาย, 2518) และเน้นความสัมพันธ์ระหว่างพระอาจารย์กับศิษย์อย่างลึกซึ้ง และ (6) การเคารพนับถือ “ครูบา” ซึ่งโดยทั่วไปชาวบ้านเชื่อว่าเป็นอวตารของ “ต้นบุญ”

ต้นบุญ (the Buddhist Saint) คือรูปแบบหนึ่งของความเชื่อในคติของพุทธศาสนานิกายเถรวาทในเขตวัฒนธรรมล้านนา ความเชื่อในเรื่องต้นบุญนี้ เข้าใจว่าแพร่กระจายไปตามเครือข่ายศาสนาพุทธเถรวาทและอำนาจของรัฐจารีตไท ตามระบบ “บ้านกับเมือง” จนกลายเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรม เป็นความคิดความเชื่อที่แฝงฝังอยู่ในชีวิตทางสังคมของผู้คนที่ให้ความเคารพนับถือ ศรัทธา และปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

ปรากฏการณ์และความคิดความเชื่อในเรื่องต้นบุญที่ดำรงอยู่ในเขตวัฒนธรรมล้านนานี้ นักมานุษยวิทยา (คือ Paul T. Cohen และ Charles F. Keyes) ตีความว่านอกจากจะสะท้อนโลกทัศน์ความเชื่อในพุทธศาสนาเรื่องพระศรีอริยเมตไตรย ยังอาจถือเป็นร่องรอยของพุทธศานามหายานที่แพร่กระจายเข้ามาในดินแดนแถบนี้ก่อนหน้า กล่าวอีกอย่างหนึ่งความเชื่อในเรื่อง “ต้นบุญ” นั้นสอดคล้องไปกับประเพณีความเชื่อในเรื่อง “พระโพธิสัตว์” ที่ชาวบ้านศรัทธากราบไหว้ให้ความเคารพ มากไปกว่านั้นคำว่า “ธรรมมิกราช” หรือ “จักรพรรดิราช” ที่ปรากฏพบ

เห็นในคัมภีร์ไบเบิลที่จารด้วยอักษรธรรมนั้น ก็เป็นชื่อเรียกที่ใช้แทนคำว่า “ต้นบุญ” ได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งในบางช่วงเวลาหรือในบริบทประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกัน “ต้นบุญ” อาจปรากฏตัวแสดงตนออกมาในรูปลักษณะที่หลากหลาย (และมีความหมายแตกต่างกันไปด้วย) ดังนั้นในเขตวัฒนธรรมล้านนา ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ต้นบุญ” นั้นจึงอาจจะเป็นที่ตั้งผู้นำเชิงจิตวิญญาณ พระมหากษัตริย์ เช่น พญามังราย และพญาติโลกราช ผู้นำชาวนา ที่มีก้ำกึ่งตนเป็น “ผู้มีบุญ” และครุบา ซึ่งเป็นพระสงฆ์ที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นผู้มีบุญบารมีและอำนาจวิเศษ (ที่ได้จากการปฏิบัติ หรือช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นทุกข์) เปรียบดั่ง “นักบุญ” ในโลกทัศน์ของชาวคริสต์

กระนั้น ครุบา หรือพระสงฆ์ในล้านนาที่ชาวบ้านเคารพนับถือ เชื่อว่ามีบุญบารมีและอำนาจวิเศษ ซึ่งบรรดานักมานุษยวิทยา สนใจศึกษากันอย่างคึกคักนั้น นอกจากจะหมายถึงอวตารของต้นบุญ ที่เรียกกันว่า “ครุบา” ในเขตวัฒนธรรมล้านนาก็อาจหมายถึง ตำแหน่งของผู้นำคณะสงฆ์ระดับเมืองที่เรียกว่า “ครุบาเมือง” ดังปรากฏในระบบองค์การสงฆ์ดั้งเดิมของรัฐสิบสองปันนา ในสิบสองปันนา (และเมืองยอง เมืองสิงห์) การมอบตำแหน่งครุบาและครุบาเมือง แต่เดิมนั้น มีประเพณีการแต่งตั้งโดยเจ้าเมืองและจัดงานเฉลิมฉลองกันอย่างเอิกเกริก ถือเป็นงานบุญใหญ่ของเมือง และโดยทั่ว ๆ ไปพระสงฆ์ที่จะได้รับการยกยอให้ขึ้นดำรงตำแหน่ง “ครุบา” นั้นนอกจากวัตรปฏิบัติและการสั่งสมบุญบารมีจนเป็นที่ยอมรับ ยังต้องเป็นพระสงฆ์ที่แก่พรรษา หรือรักษาสมณเพศติดต่อกันยาวนานอย่างน้อย 20 พรรษา กรณีของครุบาศรีวิไชยก็เข้าใจกันว่าท่านน่าจะเริ่มถูกเรียกว่าครุบาเมื่ออายุได้ราว ๆ 41 ปี หรือมีพรรษาครบ 20 พรรษา (หลังจากบวชเป็นภิกษุสงฆ์ตอนอายุ 21 ปี)

ปรากฏการณ์ครุบาศรีวิไชย ที่นักมานุษยวิทยาและนักวิชาการด้านล้านนาคดี (เช่น Katherine Bowie, Paul Cohen, Charles F. Keyes, Kwanchewan

Buadaeng, Shigeharu Tanabe, Stanley Tambiah) สนใจศึกษานั้นกล่าวได้ว่าคือเรื่อง “ต้นบุญในสังคมสมัยใหม่” เป็นปรากฏการณ์ของการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมที่ก่อตัวขึ้นภายใต้อำนาจ “การนำ” ของครูบาศรีวิไชย (1879-1939) เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ก่อตัวขึ้นโต้ตอบการเปลี่ยนแปลงไปสู่สภามสมัยใหม่ในหลาย ๆ ด้าน ทั้งการปฏิรูปองค์กรสงฆ์จากส่วนกลาง การริเริ่มระบบการเกษตรทหาร แทนการเกษตรแรงงานแบบข้าไพร่ และการบังคับเรียนผ่านระบบการศึกษาสมัยใหม่ ที่เริ่มมีผลบังคับใช้อย่างจริงจังในพื้นที่ภาคเหนือตอนบนของสยาม ราว ๆ ทศวรรษ 1910-1940 (Bowie 2014, 2017)

ทั้งนี้นอกจากเรื่องของครูบาศรีวิไชย ยังมีงานศึกษาปรากฏการณ์ต้นบุญในสังคมสมัยใหม่ ผ่านกรณีของพระสงฆ์รูปอื่นไว้อย่างน่าสนใจด้วย คือ Paul T. Cohen (2000a, 2000b, 2001) ซึ่งศึกษาเรื่องราวของครูบาบุญชุ่ม พระสงฆ์ชาวลื้อซึ่งมีถิ่นกำเนิดอยู่ในภาคเหนือของไทย ทว่าเป็นที่เคารพศรัทธาของสาธุชนชาวไทยในเขตลุ่มน้ำโขงตอนบน ในทำนองเดียวกันกับกรณีของครูบาศรีวิไชยในล้านนา Cohen มองว่าปรากฏการณ์ครูบาบุญชุ่มถือเป็นรูปแบบหนึ่งที่สะท้อนความคิดความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องต้นบุญสมัยใหม่ในโลกทัศน์ของชาวไทย (ทั้งในเขตภาคเหนือตอนบนของไทย ในสิบสองปันนา ลาวตอนเหนือและภาคตะวันออกเฉียงของเวียดนาม) ท่านตีความว่า การเดินทางข้ามพรมแดนรัฐชาติของครูบาบุญชุ่มในเขตลุ่มน้ำโขงตอนบน ซึ่งดำเนินควบคู่ไปกับการเผยแพร่ผลบุญและการนำสาธุชนสร้างทำนุบำรุงศาสนสถาน สถานที่สำคัญของพุทธศาสนา ที่มีปรากฏมีชื่ออยู่ในตำนาน และมีมาในประวัติศาสตร์ของรัฐจารีตนั้น คือส่วนหนึ่งของอุดมการณ์ความคิดและขบวนการเคลื่อนไหวของจินตนาการเกี่ยวกับดินแดนศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงโลกภูมิมาก่อนสมัยใหม่ (ในเขตวัฒนธรรมล้านนา) ที่ท้าทายอำนาจรัฐสมัยใหม่ซึ่งสถาปนาขึ้นมาจากแนวคิดสมัยใหม่เรื่องอธิปไตยเหนือดินแดนและพรมแดนรัฐชาติ

Charles F. Keyes (1984) ได้ตั้งข้อสังเกตไว้อย่างสำคัญว่า ตรงกันข้ามกับ “ออร์ทอด็อกซ์” หรือพระสงฆ์ซึ่งบรรลุนิพพานอย่างถาวรแต่ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า และถือว่าชีวิตหลังการตาย หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด “ต้นบุญ” หรือนักบุญ คือพระสงฆ์ซึ่งตีความในธรรมมะและการสร้างบุญ การพยายามสั่งสมบุญต่าง ๆ ผ่านการช่วยเหลือผู้อื่น หรือการเป็นตัวกลางที่จะให้ผู้อื่นได้รับผลบุญ ดังนั้นขณะที่ออร์ทอด็อกซ์ซึ่งในสังคมไทยมีตัวอย่างที่เป็นต้นแบบชัดเจนคือ พระอาจารย์มั่น ซึ่งถือเป็นพระสงฆ์ที่มุ่งสู่นิพพานโดยการปฏิเสธเรื่องทางโลก ต้นบุญซึ่งมีต้นแบบสำคัญก็คือครูบาศรีวิไชย ถือเป็นนักบุญแห่งล้านนาผู้ซึ่งแสวงหานิพพาน ผ่านการพิชิตภัยเกี่ยวข้องกับเรื่องทางโลก ด้วยการปฏิบัติภารกิจทางศาสนาและได้รับชื่อเสียงจากการที่นักบุญนั้นมีส่วนอย่างสำคัญในการนำสาธุชนชาวพุทธ สืบต่อ ก่อสร้าง หรือทำนุบำรุงศาสนสถานสำคัญ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และดินแดนสำคัญในเขตวัฒนธรรมล้านนาเดิม

การปฏิรูปพุทธศาสนาของรัฐสยาม ซึ่งริเริ่มมาตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 20 ได้นำไปสู่การปรับเปลี่ยนธรรมเนียมปฏิบัติต่าง ๆ ของพุทธศาสนาในท้องถิ่น ทิวราชอาณาจักร อันเกิดขึ้นควบคู่ไปกับการปฏิรูปการศึกษา และการปฏิรูประบบการบริหารราชการแผ่นดิน โดยการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ตลอดจนการสร้างมาตรฐานต่าง ๆ ให้กับวัฒนธรรมแห่งชาติ ในสถานการณ์ดังกล่าวศาสนาพุทธ ธรรมเนียม นิกายต่าง ๆ ที่อยู่ในเขตมณฑลต่าง ๆ จึงต้องถูกปฏิรูปโครงสร้างและกำกับควบคุมโดยองค์กรสงฆ์ที่สร้างขึ้นใหม่ ตามพระราชบัญญัติองค์กรสงฆ์ซึ่งเริ่มประกาศบังคับใช้ตั้งแต่ปี พ.ศ.2445 เป็นต้นมา การตราพระราชบัญญัติฯ จึงไม่เพียงแต่นำไปสู่การเกิดขึ้นของมหาเถรสมาคมโดยมีสมเด็จพระสังฆราชของสยามเป็นผู้นำสูงสุด ทว่ายังนำไปสู่กระบวนการเชิงสถาบันที่สถาปนาระบบองค์กรสงฆ์สมัยใหม่ที่มีลำดับชั้น มียศถาบรรดาศักดิ์ของสงฆ์ เช่น เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของเจ้าคณะภาคและมหาเถรสมาคม รวมไปถึง โรงเรียนพระปริยัติธรรม ตำราเรียนต่าง ๆ ที่มี

มาตรฐาน การศึกษาแบบสมัยใหม่ ข้อปฏิบัติและการบังคับใช้และเรียนภาษากลาง ซึ่งใช้เป็นภาษาราชการ และระบบการควบคุมคนผ่านกลไกรัฐและกฎหมายต่าง ๆ เช่น การเกณฑ์ทหาร (Kamala, 1997; Taylor, 1993)

ในแวดวงศาสนจักร การปฏิรูปองค์กรสงฆ์สมัยใหม่ดังกล่าวได้นำไปสู่การเกิดขึ้นของพุทธศาสนา 2 นิกายซึ่งเป็นที่ยอมรับโดยรัฐไทยต่อมากระทั่งปัจจุบันคือ นิกายธรรมยุติและมหานิกาย อย่างไรก็ตาม การเกิดขึ้นของธรรมยุติและมหานิกาย ก็ไม่ได้หมายความว่านิกายพุทธศาสนาท้องถิ่นในสังคมไทย จะเสื่อมความนิยม หรือหายสาบสูญไป โดยเฉพาะนิกาย “พระป่า” ศาสนาพุทธแบบชาวบ้าน และลัทธิความเชื่อที่รวมอยู่ภายใต้มหานิกาย ทั้งในประเทศไทยและในเขตลุ่มน้ำโขงตอนบน ดังจะพบว่าความเชื่อในเรื่อง “ต้นบุญ” นั้นยังคงปรากฏอยู่ การแสดงความเคารพและศรัทธาต่อพระสงฆ์ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ครูบา” นั้นยังคงดำรงอยู่และถือปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัดเหนียวแน่น

และในนัยนี้ กิจกรรมการเคลื่อนไหวทางศาสนา ปฏิสัมพันธ์ระหว่างครูบากับชาวบ้าน ลูกศิษย์ลูกหาในปัจจุบันจึงอาจ “อ่าน” หรือตีความได้ว่า คือ ปฏิบัติการทางศาสนาที่แสดงออกมาในตัวของมันเอง ในบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ เป็นส่วนหนึ่งของการปรับตัวและยืนยันการดำรงอยู่ของประเพณี พิธีกรรม และอุดมการณ์ของพุทธศาสนาเถรวาทในเขตวัฒนธรรมล้านนา

พุทธศาสนาเถรวาทในภาคเหนือของไทยและในสิบสองปันนาตอนใต้ของยูunnan ปัจจุบันยังคงมีธรรมเนียมปฏิบัติที่แตกต่างไปจากพุทธศาสนาในภูมิภาคตอนกลางและตอนใต้ของประเทศไทย ทั้งความเชื่อในเรื่อง “ต้นบุญ” (ดังที่อภิปรายมาก่อนหน้านี้) การมุ่งเน้นปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน การเดินทางจาริกแสวงบุญในพื้นที่ป่าเขาอันห่างไกล การตีความกับ “การตาน” หรือทำบุญบริจาคเพื่อสร้างทำนุบำรุงศาสนสถานสำคัญ และการเข้าร่วมในงานประเพณี พิธีกรรม

ประจำปีต่าง ๆ ในชุมชน เช่น งานบวชลูกแก้ว และประเพณีไหว้พระธาตุประจำปีเมือง ในทางกลับกัน จารีตประเพณี การปฏิบัติ และความคิดความเชื่อเหล่านี้ จึงมีส่วนอย่างสำคัญต่อการก่อรูป จัดระเบียบ และปรับเปลี่ยนชีวิตวัฒนธรรมของผู้คน

บทความนี้เสนอว่า ในบริบทของการเปลี่ยนแปลงเชิงประวัติศาสตร์ซึ่งนำไปสู่การรื้อถอนความเป็นถิ่นฐานในสังคมสมัยใหม่ ปรากฏการณ์การเคารพนับถือครูบาซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นอวตารของต้นบุญนั้น ไม่เพียงแต่จะเข้าใจได้ว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการเคลื่อนไหวหรือฟื้นฟูศาสนาดังที่ Paul Cohen เสนอ แต่ยังหมายถึงกระบวนการสร้างความทรงจำทางสังคมผ่านการเคารพ และครูบาคือบุคคลที่ถูกจารึกจดจำ (a remembered person) ความคิดความเชื่อ และธรรมเนียมปฏิบัติต่าง ๆ ที่มีต่อเรื่องครูบาในบริบทของปัจจุบันนั้น คือสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงปฏิบัติการของความทรงจำ หรือ “การจารึกจดจำ” ของชาวบ้าน (ในล้านนา) ที่ต้องเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงและความไม่แน่นอนของชีวิต และการใช้ชีวิตในสังคมสมัยใหม่ ในสถานการณ์ที่สังคมภาคเหนือของไทยกำลังถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งการพัฒนาในอาณาบริเวณชายแดนลุ่มน้ำโขงตอนบน

การศึกษาชีวประวัติของครูบา และปฏิบัติการทางศาสนาที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างครูบากับชาวบ้านศรัทธานั้น ไม่เพียงแต่จะสะท้อนให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ความทรงจำของท้องถิ่น ทว่ายังจะช่วยชี้ให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวปรับตัว ต่อรอง ของผู้คนธรรมดาสามัญ และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งก่อตัวและเปลี่ยนผ่านไปชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ ด้วย

โดยสานต่อจากข้อเสนอของ Andrew Turton (2006) ที่ได้ตีความสรุปไว้อย่างน่าสนใจว่า ครูบาหรือพระสงฆ์ผู้มีบารมีในโลกทัศน์ของชาวล้านนานั้นคือ “บุคคลที่ถูกจารึกจดจำ” ในงานศึกษานี้โดยผ่านกรณีศึกษาชีวประวัติของสี่ครูบาพ่อ-ลูก (คือครูบาคัมภีระ ครูบาพรหมา ครูบาอินทรจักร และครูบาพ่อเป็ง) และ

การก่อสร้างเจดีย์สี่ครูบา (วัดพระพุทธรบาทตากผ้า ป่าซาง จังหวัดลำพูน) ผมจะชี้ให้เห็นว่า “กุครูบา” ซึ่งบรรจุอัฐิของพระสงฆ์รูปนั้น ๆ คือ “อนุสาวรีย์ของชุมชน” เป็นสิ่งสร้างที่จารึกจดจำทั้งเรื่องเล่าของครูบาและเรื่องราวประวัติศาสตร์ของชุมชน โดยทั่วไปสถาปัตยกรรมดังกล่าวจะถูกสร้างขึ้นไม่นาน ด้วยแรงศรัทธาของศิษยานุศิษย์และชาวบ้าน หลังจากที่ได้มีการประกอบพิธีฌาปนกิจศพครูบา รูปนั้น ๆ ² โดยนัยนี้ “กุครูบา” และประเพณีต่าง ๆ ที่แวดล้อมกุครูบาในชุมชนศาสนานั้น ๆ จึงกลายเป็นปฏิบัติการซึ่งแสดงให้เห็นถึงชีวิตทางสังคมการเมืองของชาวบ้าน และในบริบทของการพัฒนาหรือถอนความเป็นถิ่นฐาน ปฏิบัติการทางศาสนาดังกล่าวยังอาจอ่านได้ว่าเป็น “พิธีกรรมแห่งการจารึกจดจำ” (Connerton, 1989) เป็นพื้นที่ทางสังคมที่แสดงให้เห็นถึงปฏิบัติการและประวัติศาสตร์ของชุมชน

ในส่วนต่อจากนี้บทความจะนำเสนอโดยเริ่มจาก (1) บริบทประวัติศาสตร์ของพื้นที่ที่ศึกษา คือ ป่าซาง ชุมชนเก่าแก่นับตั้งแต่สมัยพญาท้าวละ (ราวๆ ปลายศตวรรษที่ 18) ท้าวไพรพลมมาตั้งเวียงป่าซางขึ้นเพื่อกอบกู้ล้านนาจากพม่า อันนำไปสู่การรวบรวมผู้คนโดยเฉพาะจากเมืองยอง ลิบสองปันนา มาตั้งถิ่นฐานจนกลายเป็นชุมชนของ “ชาวยอง” รอบ ๆ เวียงป่าซางในปัจจุบัน และชีวประวัติสี่ครูบาพ่อ-ลูก ซึ่งเกิดและเติบโตมาในชุมชนชาวยอง เวียงป่าซางดังกล่าว (2) การก่อสร้างเจดีย์สี่ครูบา ศาสนาสถานซึ่งกลายเป็นทั้งที่ศูนย์รวมจิตใจและสิ่งปลูกสร้างที่จารึกจดจำประวัติศาสตร์สังคมของท้องถิ่นและ (3) บทอภิปรายสรุป

2. ป่าซาง บริบทประวัติศาสตร์ของพื้นที่ที่ศึกษา

เวียงป่าซาง หรือตัวเมืองของอำเภอป่าซางในปัจจุบัน ตามประวัติคือเวียงที่สร้างขึ้นเมื่อสมัยที่ล้านนายังอยู่ภายใต้การปกครองของหงสาวดี สันนิษฐานว่าเวียงป่าซางจะตั้งขึ้นราว ๆ ปี พ.ศ.2325 (จ.ศ.1144) โดยพระยาท้าวละ ผู้นำของ

ล้านนาซึ่งต่อมาจะกลายเป็นปฐมกษัตริย์ของราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน พระยาภาวิละไช้เวียงแห่งนี้เป็นฐานที่มั่นในการต่อสู้เพื่อปลดแอกล้านนา (ร่วมกับทัพกรุงธนบุรี) ออกจากการเป็นรัฐบรรณาการของพม่า เวียงป่าซางในอดีตแต่เดิมมา จึงเป็นทั้งเมืองหน้าด่านสำคัญในการศึกสงครามและยังเป็นเมืองศูนย์กลางการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่ง เพราะตั้งอยู่บนเส้นทางจากเชียงใหม่ที่เดินทางออกไปทางลำปางได้ง่าย และหากจะลงไปทางใต้ คือจอมทอง แม่แจ่ม ขุนยวม แม่สะเรียง ก็สะดวก เวียงป่าซางมีตลาดการค้าที่ตั้งอยู่บนเส้นทางเดินทางผ่านของพ่อค้าวัวต่าง และกองคาราวานระยะไกลจากยูนนาน ที่จะเดินทางมาจากทางเหนือและต่อไปยังมะละแหม่ง เมืองท่าของอาณาจักรมอญอังกฤษ

ตามประวัติศาสตร์เวียงป่าซาง เล่าว่าราว ๆ ทศวรรษ 2320 พระยาภาวิละไ้ได้รวบรวมกำลังไพร่พลจำนวนราว ๆ 300 ลี้พลออกจากลำปางมายัง “ท่าลี่” (ปากน้ำลี้ในปัจจุบัน) และได้สร้างวังขึ้นบริเวณนั้น ต่อมาแม่น้ำได้เซาะดินบริเวณฐานสร้างวัง ทำให้วังที่สร้างขึ้นยุบตัวเอียงตะแคง ปัจจุบัน ณ ที่ในบริเวณนั้นจึงถูกชาวบ้านเรียกว่า “วังสะแกง” (ปัจจุบันอยู่ที่อำเภอเวียงหนองล่อง) จากวังสะแกง พระยาภาวิละ ไ้ศึกรวบรวมผู้คนเพิ่มขึ้นจนได้ถึง 500 จึงได้พากันอพยพมาตั้งเวียงขึ้นใหม่ที่ต่อมาเรียกว่า เวียงป่าซาง ตั้งขนานบนสองฝั่งน้ำแม่ทา

เวียงป่าซาง ฐานที่มั่นใหม่ของพระยาภาวิละไ้ตั้งอยู่ในอาณาบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ 3 สายคือ น้ำปิง น้ำกวง และน้ำแม่ทา ไหลมาบรรจบกัน จึงกลายเป็นแหล่งผลิตอาหารส่งสมทั้งเสบียงและผู้คนพลรบที่สำคัญ ในทางคมนาคมยังสามารถใช้น้ำแม่ปิงเป็นเส้นทางติดต่อกับหัวเมืองอื่นทางใต้ตามลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงอโยธยาและธนบุรี

พระยาภาวิละไช้เวียงป่าซางเป็นฐานที่มั่น บัญชาการพลรบขับไล่กองกำลังพม่าสะสมกำลังคนนานเกือบ 2 ทศวรรษ จนถึง พ.ศ.2339 ถูกรุกขามยามตี (ปี มะโรง อัฐศก จุลศักราช 1158 วันอาทิตย์ เดือน 6 เหนือ ขึ้น 8 ค่ำ) จึงพร้อมด้วยเครื่องญาติ

ขุนหาญ และไพร่พล ออกเดินทางจากเวียงป่าซาง ย้ายทัพและฐานที่มั่นเข้าไปสถาปนาอำนาจตั้งเวียงเชียงใหม่ขึ้น ให้กลายเป็นศูนย์กลางของรัฐอีกครั้งหนึ่ง (เป็นเพลาหลังจากที่พญามังรายตั้งเวียงเชียงใหม่ในปี พ.ศ.1839 ราว ๆ 5 ศตวรรษ)

หลังจากที่พระยาภาววิละ ได้ย้ายเวียงและไพร่พลจากป่าซางไปฟื้นฟูเชียงใหม่ นั้น ไพร่พล ผู้คน บางส่วนน่าจะตั้งถิ่นฐานอยู่ในเวียงป่าซางและชุมชนรอบ ๆ เวียงอันอุดมสมบูรณ์ด้วยน้ำท่าต่อไป จากหลักฐานจารึกวัดพระนอน (ตั้งอยู่ในตำบลมะกอก อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน ปัจจุบัน) พบว่าในปี พ.ศ.2337 ก่อนย้ายออกจากเวียงป่าซาง 2 ปี พระยาภาววิละพร้อมกับพระสงฆ์และชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ หรือ “พระนอน” บนดอยช้าง ต่อมาจึงเรียกว่า “วัดพระนอน” ตามจารึกระบุว่าการก่อสร้างใช้เวลา 2 ปีจึงแล้วเสร็จ วัสดุจำนวนไม่น้อยที่ใช้สร้างพระนอนมีทั้ง อ้อย น้ำรัก ทองคำเปลว ซึ่งสิ่งของเหล่านี้ล้วนมาจากการทำบุญร่วมบริจาคของหัววัดต่าง ๆ ในบริเวณนั้น อาทิ วัดสะปุง วัดบ้านหวาย วัดบ้านถอง (บริเวณบ้านป่าตาลและบ้านแสมในปัจจุบัน) การสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ครั้งนั้น เล่าว่า พระเจ้าภาววิละมีความตั้งใจที่จะให้เป็นอนุสรณ์และที่สักการะของชาวบ้าน ไพร่พล ที่ตั้งหลักปักฐานในแถบตอนใต้ของเวียงป่าซางต่อไป แม้ว่าไพร่พลอีกจำนวนไม่น้อยจะถูกอพยพโยกย้ายเข้าไปฟื้นฟูเชียงใหม่ ชุมชนหมู่บ้านในแถบป่าซางและทางตอนใต้ยังมีพัฒนาการสืบมา ดังปรากฏผ่านรายชื่อ “ครูบา” หรือเจ้าอาวาสวัด ที่ทำหน้าที่ดูแลและปกครอง (ชาวบ้านในชุมชน) สืบทอดต่อกันมา

ตามคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ แต่เดิมบริเวณป่าซางน่าจะมีชนกลุ่มอื่นอาศัยตั้งถิ่นฐานมาก่อนแล้ว เช่นพวกมอญ ซึ่งตั้งบ้านเรือนริมฝั่งน้ำปิง ช่วงพระยาภาววิละสร้างเวียงป่าซางได้มีการกวาดต้อนผู้คนจากตอนเหนือเข้ามาหลายระลอก จนมาถึงยุคที่พื้นมั่นและสร้างเมืองเชียงใหม่ครั้งที่ 2 (ราว ๆ ทศวรรษ 2330 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 24) กลุ่มชาวลื้อจากเมืองยอง ที่ต่อมาเรียกตนเองว่า “ยอง” จึง

ถูกกวาดต้อนแบบเหวี่ยงเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและชุมชนขึ้นใหม่ รอบ ๆ เวียงป่าซาง เหตุที่อพยพเข้ามาจำนวนมากและตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนช่วงหลังสงคราม ทำให้ต่อมากลายเป็นชนกลุ่มใหญ่ในพื้นที่ และปัจจุบันลูกหลานที่สืบเชื้อสายต่อ ๆ กันมา ยังคงรักษาประเพณี วัฒนธรรมและพูดภาษาลื้อเมืองยอง ซึ่งมีสำเนียงแตกต่างจากภาษาคำเมือง (เชียงใหม่) ที่เรียกว่า “ปากก่ายอง”

ปัจจุบันเวียงป่าซางยังคงมีร่องรอยกำแพงเมืองให้เห็นเป็นหลักฐานของเวียงเก่าอยู่บางแห่ง เพียงเล็กน้อย สถานประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่มีการสร้างตึกรามบ้านเรือน หรือปรับพื้นที่ทำเรือกสวนไร่นาไปเกือบหมด ทำให้ยากแก่การขุดค้น ใน พ.ศ.2443 เมื่อมีการปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินเป็นกระทรวง ทบวง กรม พื้นที่แถบป่าซางได้รับการจัดระเบียบใหม่ตั้งเป็น “แขวงปากบ่อง” ทว่าที่ว่าการอำเภอของ “แขวงปากบ่อง” เดิมตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิง (ในเขตหมู่ที่ 1 ตำบลปากบ่อง) ราว ๆ ปี พ.ศ.2495 จึงได้มีการย้ายที่ทำการอำเภอมาตั้ง ณ หมู่ที่ 1 ตำบลป่าซาง (ปัจจุบัน) และได้เปลี่ยนชื่อมาเป็นอำเภอป่าซาง

ในอดีตเวียงป่าซาง เคยเป็นศูนย์กลางการค้า ที่มีความรุ่งเรืองมาก่อน มีตลาด หรือ “กาดป่าซาง” ตั้งบนเส้นทางค้าขายของพ่อค้าเงี้ยว หรือไทใหญ่ และจีนฮ่อ (ยูนนานมุสลิม) พ่อค้าวัวต่าง จากลุ่มน้ำปิงไปมาละแวก ซึ่ง เป็นเมืองท่าขึ้นสินค้าของอาณาจักรมอญกษัตริย์คนั้น ร้านค้าส่วนมากมักเป็นของพ่อค้าชาวจีน ส่วนชาวลื้อชาวยองนั้น ส่วนมากทำนา ค่าข้าวและสินค้าเกษตรเป็นหลัก แต่บางกลุ่มต่อมาได้ร่วมกับพ่อค้าชาวไทใหญ่และชาวจีนในการผลิตผ้าและค้าขายผ้าในแถบป่าซาง กลายเป็นต้นตระกูลค้าผ้าที่สำคัญ ได้แก่ ตระกูลนันทขว้าง ตระกูลอังกสิทธิ์ และกลุ่มพ่อค้าชาวจีน (ที่อพยพเข้ามาช่วงกลางทศวรรษ 2460) เช่น ตระกูลอุณจะนำ ตระกูลเหลี้ยว เป็นต้น

“กาดบ้านปากบ่อง” ก็เคยเป็นตลาดที่สำคัญของพ่อค้าเงี้ยวและชาวจีนแต่จิว ที่ขึ้นมาจากกรุงเทพฯ บรรทุกสินค้าทางเรือหางแมงป่องมาทางแม่น้ำ

เจ้าพระยาและน้ำแม่ปิงซึ่งในช่วงอาณานิคมยังคงใช้เป็นเส้นทางสัญจรหลัก ระหว่างเชียงใหม่กับกรุงเทพฯ หรือพื้นที่ทางตอนกลางของสยาม ด้วยเหตุที่เป็น จุดขนส่งสินค้าทางน้ำในเวลานั้นการค้าขายของกาดบ้านปากบ่อง จึงมีกลุ่มพ่อค้า ที่หลากหลาย ทั้งชาวพม่า ตองสู๋ ไทใหญ่ โดยเฉพาะชาวจีนแต้จิ๋ว ที่อพยพเข้ามา ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บริเวณบ้านปากบ่องเป็นจำนวนมาก ก่อนที่จะย้ายเข้าไปค้าขายใน เชียงใหม่ และลำพูน ต่อมาการปฏิรูปการปกครองเมืองลำพูนในปี พ.ศ.2443 แบ่ง เขตการปกครองเมืองลำพูนออกเป็น 2 แขวง (อำเภอ) คือ แขวงในเมืองและนอก เมือง ลำพูนกับแขวงเมืองลี่ ต่อมาใน ปี พ.ศ.2445 ได้มีการตั้งและแบ่ง “แขวง ปากบ่อง” ออกจากแขวงในเมืองและนอกเมืองลำพูน โดยใช้แม่น้ำทาเป็นเขตแบ่ง ที่ตั้งระหว่างแขวงปากบ่อง ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำปิงใกล้ปากบ่องสบกวางกับแขวงในเมือง

นอกจากศูนย์กลางการค้าของลำพูนเวลานั้นจะอยู่ที่กาดป่าซางและกาด บ้านปากบ่อง ในเวลาต่อมาเศรษฐกิจการค้าที่เติบโตขึ้นยังได้ขยายเข้าสู่ตัวเมือง ลำพูน โดยเฉพาะ “กาดลี่” ซึ่งเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้าที่สำคัญของ “เวียงลำพูน” (คือบริเวณลานจอดรถหลังห้างสรรพสินค้าแจ่มฟ้าพลาซ่าใน ปัจจุบัน) การค้าของลำพูนในยุคต่อมาได้ขยายไปสู่ชุมชนริมทางรถไฟ เมื่อ การรถไฟขึ้นมาถึงเชียงใหม่ในปี พ.ศ.2464 เช่น ชุมชนหนองเส้ง ชุมชนหน้าสถานี รถไฟ เจ้าของเดิมส่วนใหญ่จะเป็นชาวพม่า เงี้ยว และชาวจีนอพยพ เช่นกัน หลัง เส้นทางรถไฟถูกตัดผ่านเทือกเขาขุนตาลในปี พ.ศ.2463 เข้าสู่ลำพูน เส้นทาง การค้าบกและทางน้ำที่เคยอาศัยน้ำแม่ปิงจึงลดความสำคัญลงไปทำให้ย่านการค้า เปลี่ยนไป การค้าทางท่าเรือกาดบ้านปากบ่องได้ซบเซาลงไปมาก และเมื่อมีการ ตัดถนนพหลโยธินจากกรุงเทพฯ มาทางเมืองเถิน (ลำปาง) เมืองลี่ - บ้านโฮ้ง ป่า ซาง ขึ้นมาเชียงใหม่ ผ่านเวียงลำพูน ในปี พ.ศ.2497 ทำให้ถนนสายนี้กลายเป็น ถนนสายหลักจากกรุงเทพฯ ที่พาผู้คน สินค้าจากกรุงเทพฯ ผ่านมา แวะพัก กิน ข้าว ซื้อสินค้าที่ระลึก ในกาดป่าซาง ก่อนเข้าเมืองลำพูน ทำให้ในช่วงเวลานั้นป่า ซางมีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก

3. ชีวประวัติย่อ “สี่ครูบา พ่อ-ลูก”

ภาพที่ 1 สี่ครูบาพ่อ-ลูก ถ่ายพร้อมกัน ณ วัดป่าเหียง อ.ป่าซาง จ.ลำพูน ปี พ.ศ.2484 ประกอบด้วยครูบาคัมภีระ ครูบาพรหมา ครูบาอินทรจักร ครูบาพ่อเป็ง (จากซ้ายมาขวาตามลำดับ) พระสงฆ์ผู้เป็นผู้นำสร้างชุมชนและเป็นที่เคารพจดจำของพุทธศรัทธาในแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน ที่มาภาพ <http://www.pralanna.com/shoppage.php?shopid=51879>

บ้านเกิดของครูบาทั้ง 4 รูป คือ ครูบาพ่อเป็ง (2405-2494) ครูบาอินทรจักร (2439-2521) ครูบาพรหมา (2441-2527) และครูบาคัมภีระ (2443-2503) ซึ่งเป็นพ่อลูกครอบครัวเดียวกันคือชุมชนของชายองที่ตั้งอยู่รอบเวียงป่าซาง คือ บ้านป่าซางน้อยและบ้านป่าแพ่ง บ้านป่าซางน้อยอันเป็นบ้านเกิดของพ่อ คือ หนานเป็ง (ซึ่งจะเป็นครูบาพ่อเป็งในเวลาต่อมาหลังการบวชครั้งที่ 2) ตั้งอยู่ทางขวาของน้ำแม่ทาซึ่งไหลผ่านหน้าเวียงป่าซาง ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตเทศบาลตำบลบ้านแป้น อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน (ทางการใช้น้ำแม่ทาเป็นเขตแบ่งระหว่างอำเภอป่าซางกับอำเภอเมือง ลำพูน) ชุมชนป่าซางน้อยตั้งบ้านเรือนแยก

ออกเป็น 2 หมู่บ้านคือบ้านป่าซางน้อยและบ้านหัวฝาย ชาวบ้านส่วนใหญ่ไปวัดเดียวกันคือวัดป่าซางน้อย ซึ่งตามตำนานเคยเป็นที่พักเลี้ยงช้างของพระยาภาวีสรรว ๑ ปี พ.ศ.2402 ได้มีการสร้างวัดขึ้นโดยการนำของครูบาปัญญา เจ้าอาวาสรูปแรก ครูบาปัญญา มรณภาพลงเมื่อ พ.ศ.2468 ต่อมาเมื่อเจ้าอาวาสอีก 3 รูป ปัจจุบันคือ “ครูบาสุข” (พระครูบาบวรสุขบท) ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสเมื่อวันที่ 1 เมษายน 2493 ปัจจุบันวัดป่าซางน้อยมีจำนวนพระภิกษุสามเณรทั้งหมด 13 รูป

(1) ครูบาพ่อเป็ง โปธิโก นามเดิม เป็ง พิมสาร ชาวบ้านป่าซางน้อย เกิดเดือน 5 เหนือ แรม 3 ค่ำ วันพฤหัสบดี ตรงกับปี พ.ศ.2405 ปีจอ พ่อชื่อ พ่อหนานพิมสาร แม่ชื่อจันทแก้ว มีพี่น้องร่วมบิดา-มารดาจำนวน 8 คน ครอบครัวท่านมีอาชีพทำนา ทำสวน ต่อมาเมื่ออายุได้ราว ๑๘ ปีได้บรรพชาเป็นสามเณรที่วัดอินทิล (อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน) และเมื่ออายุได้ 21 ปี ได้บรรพชาเป็นภิกษุสงฆ์ที่วัดเดิม ท่านบวชเป็นภิกษุอยู่ 4 พรรษาก็ได้ลาสิกขาบวชออกมาในปี พ.ศ.2430 ขณะอายุได้ 25 ปี จากนั้นได้แต่งงานกับแม่บัวถา ชาวบ้านป่าแพ่ง (ตำบลแม่แรง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูนในปัจจุบัน) อยู่กินเป็นสามีภรรยา มีบุตรธิดารวม 13 คน เมื่อลูก ๆ เติบโต มีครอบครัวกันเกือบหมด ด้วยความศรัทธาในพระศาสนาหนานเป็งได้เข้าพิธีอุปสมบทครั้งที่ 2 เมื่ออายุได้ 61 ปี ในปี พ.ศ.2466 ที่วัดป่าเหียง โดยมีเจ้าอาวาสวัดป่าเหียงคือ “ครูบาขันแก้ว” เป็นพระอุปัชฌาย์ จากนั้นได้ออกธุดงค์กับครูบาลูกทั้งสามนานหลายปี จนท่านแก่ชรา จึงรับนิมนต์ (จากครูบาพรหมา) มาจำพรรษาที่วัดป่าหนองเจดีย์ (อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน) และครูบาพ่อเป็งมรณภาพลงเมื่อวันที่ 9 ก.ค. พ.ศ.2494

บ้านป่าแพ่ง อันเป็นบ้านของโยมแม่ บัวถา ที่หนานเป็ง (ก่อนที่จะบวชครั้งที่ 2) ได้มาแต่งงานเป็นเขย คือบ้านเกิดของครูบาลูกทั้งสาม ตั้งอยู่ห่างจากตัวเวียงป่าซางมาทางทิศตะวันตกราว ๑-2-3 กิโลเมตร ครูบาทั้งสามรูปได้อุปสมบทที่วัดป่าเหียง ใกล้บ้านเกิดของท่านโดยมีครูบาขันแก้ว พระอุปัชฌาย์ ชุมชนรอบ ๑

เวียงป่าซางในอดีตล้วนเป็นถิ่นฐานของชาวลื้อจากเมืองยอง สิบสองปันนา ครุบา ทั้ง 3 ซึ่งเป็นลูกหลานของชาวยองจึงได้บวชเรียนตามธรรมเนียมของชาวลื้อได้ศึกษา ปฏิบัติและรับแนวกัมมัฏฐานจากพระอุปัชฌาย์ และพระอาจารย์ศิษย์พี่ ซึ่งล้วนเป็นพระสงฆ์ชาวลื้อจากเมืองยองและสิบสองปันนา

ตามตำนานเรื่องเล่า ครุบาชั้นแก้ว เจ้าอาวาสวัดป่าเหียงนั้นคือพระชาวลื้อที่เดินธุดงค์มาจากเชียงรุ่ง สิบสองปันนา (ปัจจุบันอยู่ในมณฑล ยูนนาน ประเทศจีน) จากทางเหนือผ่านมาทางเขียงของลงมาจำพรรษาอยู่ที่วัดกับเครือญาติศรัทธา ในชุมชนรอบ ๆ เวียงป่าซาง

(2) ครุบาอินทจักรรักษา (หรือพระสุธรรมยานเถร) มีนามเดิมว่า อินธานามสกุล พิมสาร เกิดเมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ.2439 ตรงกับแรม 12 ค่ำ เดือน 11 ปีวอก ณ บ้านป่าแพ่ง เล่าว่าเมื่อครั้งยังเยาว์วัย ท่านเป็นเด็กขยัน รักสงบ มีความกตัญญูรู้คุณ ช่วยแบ่งเบาภาระของบิดามารดาเสมอ ท่านได้ศึกษาเล่าเรียนภาษาจากพี่ชายก่อนที่บ้าน ต่อมาได้บวชเป็นสามเณร เล่าเรียนที่วัดป่าเหียง จนทางการสยามเปิดโรงเรียนประชาบาลขึ้นจึงมีความคิดที่อยากจะเรียนต่อ ท่านได้ขออนุญาตพระอาจารย์เดินทางเข้ามาศึกษาเล่าเรียนในเชียงใหม่หลายปีที่วัดดอนแคร์ (ปัจจุบันคือโรงเรียนช่องฟ้าซินเซิง จังหวัดเชียงใหม่) เมื่ออายุครบ 20 ปี ท่านจึงเดินทางกลับไปเข้าพิธีอุปสมบทเป็นภิกษุสงฆ์ที่วัดป่าเหียง ในเดือน พฤษภาคม ปี พ.ศ.2459 อันเป็นช่วงที่เกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยมีครุบาชั้นแก้วเป็นพระอุปัชฌาย์ หลังจากนั้นท่านได้ช่วยเหลืองานของพระอาจารย์ที่วัดป่าเหียงสอนหนังสืออยู่ราว ๆ 3 พรรษา (ระหว่างนั้น ครุบาพรหมา พระน้องชายได้เริ่มออกธุดงค์อยู่แถบป่าซางตอนใต้และจอมทองก่อนแล้ว) ราวปี พ.ศ.2462 ท่านครุบาอินทจักรจึงขออนุญาตพระอุปัชฌาย์ ออกเดินธุดงค์ไปกับพระน้องชาย

(3) ครุบาพรหมา (หรือ พระสุพรหมยานเถร) เกิดวันอังคารที่ 30 สิงหาคม พ.ศ.2441 ขึ้น 14 ค่ำ เดือน 12 ปีจอ ณ บ้านป่าแพ่ง เล่ากันว่า ท่านครุบาพรหมา

ในวัยเด็กได้เรียนหนังสืออักษรลานนาและไทยที่บ้านจากพี่ชายที่บวชเรียนมาก่อน สมัยนั้นตามชนบทยังไม่มีโรงเรียนเปิดสอนกัน อาศัยที่ได้ติดตามบิดามารดาไปวัดบ่อย ๆ ได้เห็นพระพี่ชายที่บวชอยู่หลายรูป จึงเพิ่มความเลื่อมใสศรัทธา ต่อมาตามที่ท่านครูบาเล่า ในปี พ.ศ.2455 ก่อนที่จะเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 บ้านเมืองแห้งแล้ง ข้าวยากหามาแพง ทางกรมสยามก็เร่งรัดเกณฑ์ผู้คนไปเป็นทหาร ท่านรู้สึกไม่สบายใจ ทั้งเห็นพวกชายหนุ่มเพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียง หนีไปบวชกันแทบทุกวัน ขณะนั้นท่านอายุ 15 ปี จึงตัดสินใจถือผ้าจีวรกับดอกไม้ธูปเทียน ไปขอบวชเรียนที่วัดป่าเหียง มีพระพี่ชายจัดการโกนหัวโกนคิ้วให้ ก่อนจะกราบขอพรพระผู้มีครูบาขันแก้ว เป็นพระอุปัชฌาย์

(4) ครูบาคัมภีระ หรือพระครูสุนทรคัมภีรญาณ นามเดิมชื่อ คำ นามสกุล พิมสาร เกิดวันพุธที่ 17 ตุลาคม พ.ศ.2443 ตรงกับแรม 9 ค่ำ เดือน 11 (เดือนเกี๋ยงเหนือ) ปีชวด ที่บ้านป่าแพ่ง เป็นบุตรคนที่ 8 ของครูบาพ่อเป็งและแม่บัวถา เมื่ออายุได้ 12 ปี เข้าเกณฑ์การศึกษา บิดาจึงได้นำบุตรไปฝากศึกษาเล่าเรียนเป็น “ชะโยม” กับพระที่วัดป่าเหียง คือครูบาทวด มหาโน (หรือพระครูพิทักษ์พลธรรม) ท่านบวชเป็นสามเณรเมื่ออายุ 15 ปี ในเดือนเมษายน ปี พ.ศ.2457 โดยมีครูบาขันแก้ว เป็นอุปัชฌาย์ และเมื่ออายุ 21 ปี จึงเข้าพิธีอุปสมบทเป็นภิกษุ หลังจำพรรษา ณ วัดป่าเหียงราว ๆ 2 พรรษา ท่านได้ย้ายไปจำพรรษาอยู่วัดสังเวช 1 พรรษา ต่อมาได้ตัดสินใจออกเดินธุดงค์ตามครูบาพ่อ และพระพี่ชาย (คือครูบาพ่อเป็ง ครูบาอินทจักร และครูบาพรหมา) มุ่งมั่น บำเพ็ญสมณะ ปฏิบัติธรรมในป่าเขา ชายแดนสยาม-พม่าอาณานิคม เป็นเวลานานถึง 9 ปี จนถึงพ.ศ.2475 ท่านได้มาจำพรรษาอยู่ที่วัดดอยน้อย (ดอยหล่อ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ปัจจุบันยกฐานะเป็นอำเภอดอยหล่อ) ซึ่งมีสภาพเป็นวัดรกร้าง และได้ร่วมกับเจ้าอาวาสวัดดอยหล่อ (ในเวลานั้น) ท่านบูรณปฏิสังขรณ์วัดและอุโบสถขึ้น กระทั่งวัดพระธาตุดอยน้อยพัฒนาต่อมากลายเป็นวัดสำคัญในแถบเชียงใหม่ตอนใต้

ด้วยความมุ่งมั่นศรัทธา ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ การเคร่งครัดในหลักพระวินัย จนเกิดบารมีธรรมของครูบาทั้ง 4 รูป ซึ่งได้เดินทางออกธุดงค์ไปตามชุมชนต่าง ๆ และพื้นที่ป่าเขาห่างไกล เลี้ยวไปจนถึงชายแดนสยาม-พม่าอาณาจักรมอญ รวมเป็นระยะเวลานานกว่า 10 ปี ต่อมาเจ้าหน้าที่ทางการฝ่ายปกครองและผู้นำทางศาสนาจักร รวมถึงชาวบ้าน ที่เกิดความเลื่อมใสศรัทธาได้อาราธนานิมนต์ครูบาทั้งสี่รูป ให้ไปอยู่จำพรรษา นำชาวบ้านพัฒนาวัดวา อารามสถานต่าง ๆ ซึ่งปัจจุบัน วัดและศาสนสถานเหล่านั้น ได้กลายมาเป็นวัดศูนย์กลางและสถานที่สำคัญศักดิ์สิทธิ์ของชาวบ้านในลุ่มน้ำปิงแถบตอนใต้ของเชียงใหม่และลำพูน คือ

1. ครูบาพ่อเป็ง โปธิโก (บิดา) วัดป่าหนองเจดีย์ อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน
2. ครูบาอินทจักรรักษา วัดน้ำบ่อหลวง (วนาราม) อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่
3. ครูบาพรหมา วัดพระพุทธรูปตากผ้า ตำบลมะกอก อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน
4. ครูบาคัมภีระ วัดดอยน้อย อำเภอดอยหล่อ จังหวัดเชียงใหม่

4. เจดีย์สี่ครูบา ศาสนสถานและปฏิบัติการของความทรงจำ

วัดพระพุทธรูปตากผ้า ป่าซาง คือวัดที่ครูบาพรหมา เจ้าอาวาสรูปแรก (พ.ศ.2502 - พ.ศ.2527) ได้นำลูกศิษย์และศรัทธาญาติโยมพัฒนาสร้างขึ้น บนดอยศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่ประดิษฐานของรอยพระพุทธรูป และอยู่ไม่ห่างออกมาจากวัดพระนอน (บนดอยช้าง) ที่สร้างขึ้นในสมัยพระยาภาววิละ (ดังที่กล่าวไปตอนต้น) มากนัก รวด ๆ ปลายทศวรรษ 2490 หลังจากที่ท่าน “หยุด” ออกธุดงค์ครูบาได้รับนิมนต์จากเจ้าคณะอำเภอป่าซาง มาพัฒนาสร้างวัดนี้ขึ้นให้กลายเป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาของผู้คนในแถบป่าซางเลยทีเดียว

ภายใต้บารมีของครูบาพรหมา วัดพระพุทธรูปตากผ้าเจริญรุ่งเรืองเป็นสำนักปฏิบัติและศูนย์กลางของการศึกษาพุทธศาสนาด้านปริยัติธรรมที่มีชื่อเสียงโด่งดังและเป็นศูนย์กลางสำคัญของภาคเหนือตอนบนมาจนถึงทุกวันนี้

ปัจจุบันบนดอยเครื่องหลังวัดพระพุทธรูปบาทตากผ้า ยังเป็นที่ตั้งของพระธาตุเจดีย์สี่ครุบา หรือจะเรียกสั้น ๆ ในบทความนี้ว่า “เจดีย์สี่ครุบา” (ภาพที่ 2) เล่ากันว่า ครุบาพรหมาได้เคยปรารภให้บรรดาลูกศิษย์ฟังตั้งแต่วิว ๆ ปี พ.ศ.2520 ว่าอยากจะสร้างพระธาตุขึ้นสักองค์หนึ่งบนยอดดอยเครื่อง ซึ่งตั้งอยู่หลังวัดพระพุทธรูปบาทตากผ้า และได้ปรารภอีกหลายครั้ง แสดงถึงความตั้งใจที่จะสร้างพระธาตุเพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธรูปเจ้าที่ท่านครุบาได้เก็บรักษาไว้หลายดวง ตามญาณทัศน์ของท่าน เมื่อมองแต่ไกลจะสามารถมองเห็นยอดพระธาตุให้ตรงกับมณฑปของวิหารที่ครอบรอยพระพุทธรูปท่านล่าง มีบันไดทอดขึ้นไปสู่พระธาตุ ก็เกิดความสวยงามเป็นอย่างยิ่ง ก่อนที่จะมรณภาพเพียงสองวัน คือ วันที่ 17 สิงหาคม 2527 ครุบายังปรารภที่จะสร้างและสั่งเสียลูกศิษย์ให้รับดำเนินการขอเช่าดอยเครื่องจากกรมป่าไม้ให้เรียบร้อย

ดำริของครุบาพรหมา ได้ถูกน้อมรับมาปฏิบัติให้สำเร็จสมดังปรารถนาทุกประการ โดยการนำของครุบามหาเชื่อนคำ ลูกศิษย์คนสำคัญและเจ้าอาวาสรูปที่ 2 ของวัดพระบาทตากผ้า ครุบามหาเชื่อนและคณะสงฆ์ พุทธศรัทธา ได้ร่วมกันหาทุนสร้างจนสำเร็จลงและสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารีได้เสด็จมายกยอดฉัตรพระธาตุเจดีย์ เมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2531

ครุบามหาเชื่อนคำ (หรือพระครูเวฬุวันพิทักษ์) เจ้าอาวาสวัดพระพุทธรูปบาทตากผ้ารูปที่ 2 (พ.ศ.2529 - พ.ศ.2548) ได้สนองตามเจตนารมณ์ของท่านครุบาเป็นประธานในการก่อสร้าง ออกแบบแปลน และหาทุนทรัพย์ในการก่อสร้าง โดยคำนึงถึงความสวยงามและประโยชน์ใช้สอย รูปแบบสถาปัตยกรรมของ “เจดีย์สี่ครุบา” ครุบามหาเชื่อนได้นำแบบอย่างมาจากโบราณสถาน ประวัติศาสตร์ศิลปะหลายแห่งในล้านนา ผสานเข้าด้วยกันดังนี้

1. องค์พระเจดีย์ ได้นำรูปแบบมาจากพระธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูน มีลักษณะเป็นรูปทรงระฆังแบบล้านนา หุ้มทองแดง (ทองจังโก) ก่อนปิดทองจริง

2. ชุมภายใน ได้นำรูปแบบพระบรมธาตุศรีจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ และแบบพระเจ้าล้านทอง จังหวัดลำปาง
3. ชุมประตูเข้าสู่ลานพระเจดีย์ ได้นำรูปแบบมาจากชุมประตูวัดพระธาตุลำปางหลวง ประตูใช้ไม้ สักทอง แกะสลักลวดลายอย่างสวยงาม
4. ส่วนยอดของเจดีย์ได้บรรจุของมีค่า เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ในส่วนของทรงระฆังด้านบนได้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ
5. ส่วนฐานเจดีย์เป็นทรงระฆังใหญ่ มีประตูเข้าทั้ง 4 ด้าน

ภาพที่ 2 เจดีย์สี่ศรูบา วัดพระพุทธรบาทตากผ้า อ.ป่าซาง จ.ลำพูน

ข้างในเป็นโถงใหญ่ ตั้งมณฑปตรงกลางภายในได้ประดิษฐานรูปหล่อของแต่
ละครูบา ประกอบด้วย (ภาพที่ 3)

1. ทิศตะวันออก ประดิษฐานรูปหล่อของ ครูบาพ่อเป็ง โปธิกา (บิดา) วัด
นครเจดีย์ อ.ป่าซาง จ.ลำพูน ชวตศ พ.ศ.2405 มรณภาพ พ.ศ.2495 สิริอายุได้ 90 ปี
พรรษา 28

2. ทิศใต้ ประดิษฐานรูปหล่อของ พระสุธรรมญาณเถร ครูบาอินทรจักร
รักษา (พระพี่ชาย) วัดวนาราม อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่ ชวตศ พ.ศ.2439
มรณภาพ พ.ศ.2521 สิริอายุได้ 82 ปี พรรษา 62

3. ทิศเหนือ ประดิษฐานรูปหล่อของ พระสุพรหมญาณเถร (ครูบาพรหมา
พรหมจกโก) วัดพระพุทธรบาทตากผ้า อ.ป่าซาง จ.ลำพูน ชวตศ พ.ศ.2441
มรณภาพ พ.ศ.2527 สิริอายุได้ 87 ปี พรรษา 67

4. ทิศตะวันตก ประดิษฐานรูปหล่อของ พระครูสุนทรคัมภีร์ญาณ (ครู
บากัมภีระ) (พระน้องชาย) วัดดอยน้อย อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่ ชวตศ พ.ศ.2443
มรณภาพ พ.ศ.2503 สิริอายุได้ 60 ปี พรรษา 40

ภาพที่ 3 รูปหล่อของสี่ครูบาภายในเจดีย์สี่ครูบา วัดพระพุทธรบาทตากผ้า อ.ป่าซาง จ.ลำพูน

นอกจากนี้ยังมีภาพจิตรกรรม (ภาพที่ 4) บันทึกเรื่องราวของครูบาทั้งสี่และพิธีพระราชทานเพลิงศพ ครูบาพรหมา ตามความคิดและการออกแบบของครูบาทองศาเขื่อนคำ ลูกศิษย์ผู้ใกล้ชิดของท่านและเจ้าอาวาสวัดรูปที่ 2 ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทอย่างสำคัญที่สุดในการนำและดูแลการก่อสร้าง การตกแต่ง รวมจนถึงสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ที่สร้างภายหลังตามมาบนดอยเครีอ (ดูภาพประกอบบางส่วน ข้างล่าง)

ภาพที่ 4 จิตรกรรมฝาผนังภายในเจดีย์สี่ครูบา วัดพระพุทธรบาทตากผ้า อ.ป่าซาง จ.ลำพูน

หลายปีที่ผ่านมา เริ่มมีการจัดงานประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุ ที่บรรจุนเจดีย์สี่ครูบา ในวันเดียวกันกับงานประเพณีสงฆ์น้ำรอยพระพุทธรบาท วัดพระบาทตากผ้า โดยจะจัดขึ้นในแรม 8 ค่ำ เดือน 8 เหนือ ของทุกปี จัดขึ้นหลังจากงานประเพณีสงฆ์น้ำพระธาตุทริภุญไชย ในตัวเมืองลำพูน 1 สัปดาห์

งานประเพณีจาริกแสวงบุญสงฆ์น้ำรอยพระพุทธรบาทนั้น ถือว่ามีมาอย่างยาวนานแต่เดิม ประชาชนทุกสารทิศในแถบนี้จะเดินทางมาราบไหววันมัสการรอยพระพุทธรบาท พระบรมสารีริกธาตุ รอยตากผ้า รวมถึงเจ้าอาวาสคือครูบาพรหมา โดยถือเป็นประเพณีที่วัด ชุมชน (และต่อมามีส่วนราชการท้องถิ่น) ได้ร่วมกันจัดขึ้น ปัจจุบันในการจัดงานประเพณีสงฆ์น้ำรอยพระพุทธรบาทตากผ้า ถือเป็นงานดำเนินการโดยความร่วมมือระหว่างวัดพระพุทธรบาทตากผ้าและตำบลมะกอก (โดยเทศบาลตำบลมะกอก) ร่วมกันรับผิดชอบในการจัดงานประเพณีและมืองค์การบริหารส่วนจังหวัดลำพูนเป็นผู้สนับสนุนงบประมาณในการจัดงาน

(บางส่วน) และถือเป็นเจ้าภาพร่วมในการจัดงานรวมถึงการประชาสัมพันธ์งาน เมื่อมีองค์ประกอบครบส่วนท้องถิ่นเข้ามาร่วมเป็นเจ้าภาพร่วมในการจัดงาน เทศบาลตำบลมะกอกจึงได้นำประเพณีสงกรานต์ร้อยพระพุทธรบาทเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของแผนการดำเนินงานของเทศบาล โดยในทุกปีจะต้องมีการจัดทำ “โครงการสงกรานต์บรมสารีริกธาตุและสงกรานต์ร้อยพระพุทธรบาท” เพื่อดำเนินงานและใช้ในการของบประมาณจากส่วนกลางเพื่อมาสนับสนุนการจัดงาน ซึ่งมีรูปแบบและลักษณะงานที่มีเพิ่มเติมจากในอดีต เพราะถือว่างานประเพณีสงกรานต์ร้อยพระพุทธรบาทเป็นประเพณีของชุมชนที่มีมาตั้งแต่อดีตและวัดพระพุทธรบาทตากผ้าเป็นวัดที่สำคัญของชุมชน ไม่ใช่เพียงแคในตำบลมะกอก แต่ยังเป็นสถานที่สำคัญของผู้คนในแถบตอนใต้ของเชียงใหม่-ลำพูน อีกด้วย

และตั้งแต่ราว ๆ ปี พ.ศ.2555-2556 เป็นต้นมา ทางวัดซึ่งปัจจุบันมีพระพุทธรบาทพิทักษ์ (หรือพระมหาขวลิต จารุฉนโณ) ลูกศิษย์รุ่นที่ 3 ของครูบาพรหมาเป็นเจ้าอาวาส (ตั้งแต่ปี พ.ศ.2549 เป็นต้นมา) และเทศบาลตำบลมะกอกยังได้ริเริ่มจัดงานประเพณี “เตียวขึ้นดอย โดยฮอยครูบา ห่มผ้าพระธาตุสี่ครูบา” ขึ้น เพื่อแสดงความเคารพสักการะและสืบสานคำริและแนวปฏิบัติของครูบาพรหมา พระอาจารย์ของศรีทธาสนาศิษย์ทั่วแถบตอนใต้ของกลุ่มน้ำปิง ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน โดยงานจะตรงกับวันมาฆบูชาทุกปี นอกจากประเพณีไหว้สาและการแสดงความเคารพ รำลึกถึงสี่ครูบา โดยเฉพาะครูบาพรหมา เจ้าอาวาสองค์แรกของวัด ในงานยังมีกิจกรรมทางวัฒนธรรมและการแสดงศิลปะ ภูมิปัญญาต่าง ๆ ของชาวยอง ป่าซา

5. บทอภิปรายสรุป

ครูบาหรือพระสงฆ์ผู้มีบารมีในโลกทางศาสนาของชาวล้านนาอันนี้คือ ผู้นำเชิงจิตวิญญาณ ชีวิตและการปฏิบัติของครูบา มักถูกจารึกจดจำ ผ่านเรื่องเล่าของชุมชน “กู่ครูบา” หรือสถูปเจดีย์ที่สร้างขึ้นบรรจุอัฐิของครูบาพระสงฆ์รูปนั้น ๆ

หลังจากที่มรดกภาพไป ในแง่ “กู๋ครูบา” หรือศาสนาสถานที่สร้างขึ้นจึงมีความหมายเสมือนเป็น “อนุสาวรีย์ของชุมชน” กล่าวคือเป็นสิ่งสร้างที่จารึกจดจำเรื่องเล่าของครูบาและประวัติศาสตร์ของชุมชน

โดยทั่วไปไปสถูปเจดีย์เหล่านี้สร้างขึ้น ราว ๆ 1-2 ปี โดยลูกศิษย์และพุทธศรัทธาหลังจากที่ได้ประกอบพิธีเผาศพครูบารูปนั้น ๆ ไป ที่ตั้งของเจดีย์ หรือกู๋ครูบามักอยู่ในอาณาบริเวณของวัด ไม่ห่างจากชุมชน กู๋ครูบา ศาสนสถาน เช่น อนุสาวรีย์ครูบาพรหมา ขุนหลวงวิลังชะ ครูบาศรีวิไชย หรืออนุสาวรีย์ครูบาของท้องถิ่นนั้น ๆ จึงมีความหมาย เป็นพื้นที่วัฒนธรรมที่สร้างขึ้นมาเพื่อจารึก จดจำเรื่องราวของชุมชน เป็นประวัติศาสตร์สังคม ที่เผยให้เราเห็นความเคลื่อนไหวของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ในท้องถิ่นล้าหน้าอย่างน่าสนใจ

งานประเพณีประจำปี และการปฏิบัติตามจารีตดั้งเดิม เช่น การจารึกแสวงบุญไหว้พระธาตุ สรงน้ำกู๋ครูบา ห่มผ้าพระธาตุ จึงเป็นทั้งสัญลักษณ์และปฏิบัติการทางสังคม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงชีวิตวัฒนธรรมในบริบทของการเปลี่ยนแปลงในท้องถิ่นล้าหน้าที่น่าติดตามศึกษาเป็นอย่างยิ่ง การปฏิบัติตามจารีตทางศาสนาและความเชื่อดังกล่าว นอกจากจะเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน ยังได้กลายมาเป็น “พิธีกรรมแห่งการจารึกจดจำ” เป็นพื้นที่ทางสังคมที่แสดงให้เห็นถึงความหมายและประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ที่ดินรนต์อู่ ใช้ชีวิตเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ อันเป็นผลมาจากการพัฒนา ที่ด้านหนึ่งนอกจากจะนำไปสู่การรื้อถอนความเป็นถิ่นฐาน (dislocation) ในอีกด้านหนึ่งกำลังจุดตั้งชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมของพวกเขาให้เข้าไปเกี่ยวข้องพัวพันกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงในระดับนานาชาติและการเข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน

ในทางประวัติศาสตร์ เวียงป่าซางและชุมชนรอบข้างใกล้เคียง ในแอ่งที่ราบลุ่มน้ำปิง น้ำทาและน้ำกวง ทางตอนใต้ของเชียงใหม่-ลำพูน นับว่ามีความสำคัญยิ่ง ทั้งที่เป็นศูนย์กลางของการก่อรูปขึ้นมาของชุมชนท้องถิ่นในล้าหน้า ในบริบทของ

รัฐจารีตที่มีฐานอำนาจพัฒนาขึ้นมาจากการผลิตข้าว การควบคุมแรงงาน และการจัดการน้ำผ่านระบบเหมืองฝาย เวียงป่าซางยังเป็นศูนย์อำนาจที่ตั้งอยู่บนเส้นทางการค้า (ทั้งทางบกและทางน้ำ) ระหว่างพื้นที่ทางตอนใต้ของจีนและที่ราบลุ่มขนาดใหญ่แถบภาคกลางของประเทศในปัจจุบัน

ในช่วงราว ๆ 100 ปีที่ผ่านมาการขยายตัวทางด้านการศึกษาสมัยใหม่ ผ่านการเกิดขึ้นของระบบโรงเรียนวัด ก่อนจะกลายเป็นการศึกษาภาคบังคับในระบบประถมศึกษาแห่งชาติ การขยายกลไกอำนาจรัฐ ผ่านการปฏิรูปการเมืองและการปกครองท้องถิ่น และการขยายตัวของการคมนาคมขนส่งสมัยใหม่ที่สะดวกรวดเร็วมากขึ้น อันนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงด้านอื่น ๆ ตามมา โดยเฉพาะในทางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างพื้นฐานทั้งในทางกายภาพ (รถไฟสายเหนือที่วิ่งจากกรุงเทพฯ ถึงปลายทาง สถานีเชียงใหม่ เริ่มดำเนินการเปิดใช้ตั้งแต่ปี 2464 เป็นต้นมา) และการเปลี่ยนแปลงในทางสังคมการเมือง (ระบบผู้ว่าราชการจังหวัดถูกนำมาใช้เป็นครั้งแรก 1 ปีหลังการปฏิวัติสยาม 2475 ซึ่งหมายความว่าในปีเดียวกันนั้นนั่นเองที่เป็นปีแห่งการล่มสลายของระบอบการเมืองการปกครองเดิมที่มีเจ้าเมืองเป็นผู้ปกครองอำนาจ) กระบวนการเหล่านี้คือกลไกสำคัญที่ผนวกรวมสังคมท้องถิ่นภาคเหนือเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของสยาม (และรัฐชาติไทยในเวลาต่อมา)

ในบริบทดังกล่าว ประเพณีวัฒนธรรมในท้องถิ่นจึงกลับกลายเป็น “พื้นที่ของการต่อรองใน ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ” ซึ่งส่องสะท้อนให้เห็นถึงการปะทะประสาน การเปลี่ยนแปลงเชิงความสัมพันธ์ระหว่าง รัฐกับผู้คน จนไปถึงโลกาภิวัตน์กับท้องถิ่น ที่เคลื่อนไหว เป็นอยู่ และจะคลี่คลายต่อไป

กล่าวอีกอย่างหนึ่ง ประเพณี ศาสนสถานและปฏิบัติการทางวัฒนธรรมในสังคมล้านนา ถือเป็นพื้นที่รอยต่อหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงจุดนัดพบ การเชื่อม

ประสานระหว่างท้องถิ่นกับชาติและนานาชาติท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมที่อุบัติขึ้น ป่าซางและชุมชนท้องถิ่นทางแถบตอนใต้ของเชียงใหม่-ลำพูน นับว่าเป็นอาณาบริเวณประวัติศาสตร์ที่ยังคงมีผู้คน ชุมชนท้องถิ่น ที่มีชีวิต สืบทอดปฏิบัติ และสืบสานงานเทศกาล ประเพณีวัฒนธรรม ล้วนมากันอย่างแพร่หลาย

งานศึกษาเรื่อง “เจดีย์สี่ครูบา: ประเพณี ศาสนสถาน และความทรงจำทางสังคมในล้านนา” ขึ้นนี้ ซึ่งมุ่งศึกษาชีวประวัติและความหมายทางวัฒนธรรมของศาสนสถานคือ “เจดีย์สี่ครูบา” ซึ่งบรรพบุรุษ เรื่องเล่าและกิจกรรมวัฒนธรรมที่พัวพันไปกับครูบาทั้งสี่รูป คือ ครูบาพ่อเป็ง ครูบาอินทจักร ครูบาพรหมา และครูบาคัมภีระ ทั้งนี้โดยตระหนักว่าเรื่องของครูบา (พ่อ-ลูก) ทั้ง 4 และเจดีย์สี่ครูบา เป็นที่รับรู้กันในชุมชนท้องถิ่นอยู่แล้ว ทว่าในแง่ที่เป็นปรากฏการณ์วัฒนธรรม งานศึกษานี้ทดลองเสนอการตีความทำความเข้าใจใหม่ ผ่านแนวคิดเรื่อง “ความทรงจำทางสังคม” (social memory) ซึ่งได้แรงบันดาลใจจากงานศึกษาของนักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษที่เข้ามาศึกษาล้านนาตั้งแต่วัย 50 ปีที่แล้วคือ Andrew Turton

Turton เขียนบทความเกี่ยวกับครูบาในล้านนา โดยเสนอว่าครูบาคือพระสงฆ์ผู้มีบารมี และมีฐานะเป็นผู้นำของท้องถิ่น และกู่ครูบา นั้นเสมือนอนุสาวรีย์ของชุมชน

งานประเพณีสงฆ์ครูบา คือ “การจำ” การจดจำผ่านการเคารพ (remembering with respect) ในภาคเหนือของไทยนั้น แต่ละท้องถิ่นจะมีครูบาประจำวัด ประจำท้องถิ่น ทว่าไม่ใช่ครูบาทุกรูปที่จะได้รับความเคารพอย่างศรัทธาหรือมองว่าเป็นผู้นำในประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น มีครูบาบางรูปเท่านั้น ซึ่งมักเป็นเจ้าอาวาสรูปแรก ผู้นำสร้างวัด หรือเป็นพระสงฆ์ที่เป็นที่เคารพนับถือมีบทบาทสำคัญในท้องถิ่นนั้น ๆ (แต่ก็ไม่จำเป็นต้องเป็นเสมอไป) ที่ได้สร้างทำนุบำรุง เผยแผ่หลักธรรมคำสอนใน

พระศาสนา เมื่อมรณภาพไปแล้วชาวบ้านในล้านนาจะทำพิธีเผาศพ มีการสร้างนกหัสดีลิงค์ เป็นสัญลักษณ์นำพาครุบาขึ้นสู่สวรรค์ชั้นฟ้าดาวดึงส์

หลังจากที่เผาศพไปแล้วก็เชื่อกันว่า อัฐิของครุบาจะกลายเป็นธาตุ จึงนำมาบรรจุไว้เคารพสักการะด้วยการสร้าง “กู่ครุบา” ซึ่งบางที่อาจสร้างบนสถานที่เผาศพครุบานั่นเลย เช่น กู่ครุบากันทา วัดป่ายาง (อ.ป่าซาง ลำพูน) (ภาพที่ 5) จากนั้นชุมชนท้องถิ่นก็จะจัดงานประเพณีปฏิบัติทุกปี ทำพิธีสงฆ์น้ำกู่ครุบา เป็นการแสดงความเคารพและจดจำเรื่องเล่าของครุบาเรื่องราวของชุมชนไปพร้อมๆ กัน กลายเป็นประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนที่ไม่ต้อง “เขียน” ทว่าแสดงออกผ่านการปฏิบัติตามจารีตประเพณี ความเชื่อ ซึ่งกรณีของครุบาทั้งสี่และเจดีย์สี่ครุบายังเป็นไปดั่งนั้น และมีความหมายยิ่งกว่านั้น เมื่อพิจารณาผ่านการสร้างเจดีย์สี่ครุบาและงานประเพณีที่จัดขึ้น

ภาพที่ 5 กู่ครุบากันทา (วัดป่ายาง บ้านฉางข้าวน้อยใต้ ป่าซาง ลำพูน) พระสงฆ์จากเมืองยอง ซึ่งถือเป็นผู้นำเชิงจิตวิญญาณของชุมชนชาวลื้อจากเมืองยอง แถบลุ่มน้ำแม่ทา ยุคสร้างบ้านแปงเมืองใหม่

งานศึกษานี้เสนอว่า แม้ในล้านนาจะมีภาษาเขียนและการจดจำบันทึกผ่านพงศาวดาร คำภีร์ใบลาน อย่างไรก็ตามสำหรับครุบาหรือพระสงฆ์ผู้มีบารมีชาวบ้านทั่ว ๆ ไป ไม่ได้จดจำเรื่องราวของผู้นำพระสงฆ์เหล่านั้นตรง ๆ (ผ่านการอ่านการเขียน) แต่จะจดจำผ่านการเล่าด้วยมุขปาฐะ (คือ ซอ คำว คำขับ) และการปฏิบัติตามประเพณีประจำปี ซึ่งซึมซับเข้าเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

เจดีย์สี่ครุบา เป็นศาสนสถานทีริเริ่มสร้างขึ้น ตามคำริของครุบาพรหมา บนดอยเคเรือ ประมาณปี 2528 หลังจากท่านครุบาได้มรณภาพลงไป โดยมีครุบามหาเชื่อนคำลูกศิษย์คนสำคัญเป็นผู้นำสร้าง ออกแบบ และดูแลเกือบทั้งหมด รวมใช้เวลาสร้างราว ๆ 3 ปี เป็นพระธาตุเจดีย์ที่นอกจากจะบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่ครุบาพรหมาเก็บรักษาไว้ ตามเรื่องที่เล่าต่อ ๆ กันมาแล้ว ยังบรรจุอัฐิของครุบาพ่อ-ลูกทั้งสองรูป (คือครุบาพ่อเป็ง ครุบาอินทจักรรักษา ครุบาพรหมา และครุบาคัมภีระ) ครุบาทั้งสองเป็นลูกหลานของชาวลื้อ เมืองยอง ที่ถูกกวาดต้อนมาตั้งถิ่นฐาน ตั้งชุมชนรอบ ๆ เวียงป่าซาง สมัยพระยากาวิละพินม่านสร้างเชียงใหม่

ตามปฏิทินวัฒนธรรมในพื้นที่เชียงใหม่-ลำพูนแถบนี้ ประเพณีจาริกแสวงบุญในรอบปี หลังจากงานเทศกาลสงกรานต์ปีใหม่ในเดือนเมษายน จะเริ่มจากงานไหว้พระธาตุหริภุญไชย (หรือพระธาตุหลวงเมืองลำพูน) ราว ๆ เดือนพฤษภาคม จากนั้นอีก 7 วันสาธุชนจะเคลื่อนย้ายเดินทางมาจาริกแสวงบุญต่อที่งานสร้งน้ำรอยพระพุทบาท วัดพระบาทตากผ้า ป่าซาง ซึ่งอยู่ห่างจากตัวเมืองลำพูนมาทางทิศใต้ ราว ๆ 29 กิโลเมตร และหลังจากนั้นอีกราว ๆ 1 สัปดาห์จะมีงานประเพณีใส่ขันดอกอินชิล ในเมืองเชียงใหม่ และอีกราว ๆ 2 อาทิตย์จึงมีงานประเพณีไหว้พระธาตุศรีจอมทอง หรือ “พระธาตุจอมทอง” ในตัวเมืองอำเภอจอมทอง (ในช่วงเวลาไล่เลี่ยกันนี้จะมีพิธีเลี้ยงดง หรือไหว้บูชาปู่สะเย่าสะ ปัจจุบันที่บ้านแม่เหียะ ใน หลังดอยคำ ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองเชียงใหม่ ราว ๆ 15 กิโลเมตร

ด้วย) หากมองภาพกว้างงานประเพณีประจำปีทั้งหมด ถือว่าเป็นเรื่องของประเพณี การจารึกแสวงบุญของสาธุชนที่อยู่ในระบบเดียวกัน คือสังคมล้านนาลุ่มน้ำปิง

เจดีย์สี่ครุบาเมื่อสร้างขึ้นมาแล้ว (แม้จะเพิ่งสร้างขึ้นใหม่ราว ๆ 30 ปีที่ผ่านมา มีเรื่องที่น่าสนใจที่เป็นความทรงจำทางสังคม ในแง่ที่ว่ามีทั้งเรื่องเล่า ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น งานประเพณีและศิลปสถาปัตยกรรมสิ่งปลูกสร้าง ที่เปรียบเสมือน “พิพิธภัณฑสถานชุมชน” เกี่ยวกับเรื่องพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นนั้น ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล (2548) ได้ศึกษาและเสนอแนวคิดไว้ค่อนข้างน่าสนใจว่า “พิพิธภัณฑสถานชุมชน” ในประเทศไทยนั้นอาจมีความหมาย อยู่ 3 มิติคือ

1. ประเด็นแรก คือ พิพิธภัณฑสถานชุมชน เป็นสถานที่หรือสิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อจดจำวีรบุรุษของชุมชน แต่วีรบุรุษของชุมชนในสังคมไทย โดยเฉพาะในภาคเหนือหรือล้านนาที่ส่วนใหญ่เป็นพระสงฆ์ อาจจะมีเทวดาเมืองบ้างบางแห่ง

2. ประเด็นที่สอง คือ พิพิธภัณฑสถานชุมชน (ในสายตา หรือความรู้ของชุมชน) ต้องมีความศักดิ์สิทธิ์ อาจจะเป็นความศักดิ์สิทธิ์ของบุคคลนั้นเอง หรือมีสิ่งของอะไรบางอย่างที่เก็บไว้ในพิพิธภัณฑสถาน หรือเป็นความศักดิ์สิทธิ์ในตัวพิพิธภัณฑสถานที่นั่นด้วย

3. ประเด็นที่สาม คือ พิพิธภัณฑสถานชุมชน ต้องมีเรื่องราว เป็นเรื่องเล่าของชุมชน กล่าวคือชุมชนต้องการจะเล่าเรื่องของตัวเอง เล่าเรื่องของท้องถิ่น

ดังนั้นถ้ามองในแง่นี้ การนำสร้างเจดีย์สี่ครุบาของครูบามหาเชื่อนคำ จะว่าไปนอกเหนือจากจะเป็นการสืบต่อเจตนารมณ์ของพระอาจารย์ คือครูบาพรหมา และแสดงความเคารพจดจำ จึงยังเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเล่าประวัติศาสตร์ การสร้างบ้านแปงเมืองของชาวลื้อจากเมืองยอง ที่ปัจจุบันเรียกตนเองว่า “ชาวยอง” อย่างปฏิเสธไม่ได้ แม้ว่าการเล่าเรื่องและเรื่องเล่า อาจจะจำกัด หรือไม่ต่อเนื่อง

ครอบคลุม ในแบบที่นักประวัติศาสตร์สร้างขึ้นมา เช่นที่ปรากฏผ่านงานเขียนของ แสวง มาละแฉม (2540) เป็นต้น

กรณีของเจดีย์สี่ครูบาซึ่งกล่าวได้ว่า ปัจจุบันเป็นศาสนสถานสำคัญแห่งหนึ่งในแถบป่าซาง-จอมทอง ในตัวพระเจดีย์ (ที่จงใจออกแบบขึ้นมา) เต็มไปด้วยเรื่องเล่า มีภาพจิตรกรรมฝาผนัง เป็นภาพเล่าเรื่องเกี่ยวกับชีวประวัติ การรุดงค์ในป่าหลายสิบปี และการพัฒนาวัดในชุมชนแถบลุ่มน้ำปิงตอนใต้ของเชียงใหม่ของครูบาทั้งสี่รูป เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น หลายสิบปีและซับซ้อน ถูกย่นย่ออย่างชาญฉลาดและผู้คนได้จดจำผ่านการปฏิบัติและความเชื่อทางพุทธศาสนา

ส่วนการเดินทางของครูบาทั้งสี่รูป (หลังจากที่ครูบาพ่อเป็งกลับมาบวชเป็นครั้งที่ 2 ในช่วงวัย 60 กว่า) ได้ออกรุดงค์ไปพร้อม ๆ กันเป็นเวลานานกว่าสิบปีตามเรื่องเล่า ท่านออกรุดงค์ไปทางดอยน้อย (วัดดอยน้อย อำเภอดอยหล่อ เชียงใหม่ ในปัจจุบัน) ไปจำพรรษาที่นั่นก่อน จากนั้นจึงขยายพระมณฑลของการรุดงค์ออกไปเรื่อย ๆ ไปทางเมืองฮอด แม่สอด ทั้งทางใต้และทางเหนือ ในที่สุดก็เดินทางไปตามเครือข่ายชุมชนของคนลื้อคนยอง ที่ตั้งถิ่นฐานใหม่ในที่ต่าง ๆ เช่น เมืองพาน (จังหวัดเชียงราย) เมียวดี ไปอย่างกุ่ม เมืองยอง (ในรัฐฉาน ประเทศพม่า) ไปไหว้สาพระธาตุดอยมยอง คือไปตามสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในโลกภูมิของพุทธศาสนา เป็นสถานที่ในจักรวาลวิทยาของเถรวาทล้านนา การรุดงค์ในที่นี้จึงหมายถึงการออกไปแสวงหาธรรมะความจริง หรือมุ่งสู่นิพพาน

ชีวิตใต้โลกพุทธภูมิของครูบาทั้งสี่รูป โดยเฉพาะครูบาลูกทั้ง 3 ได้บวชศึกษาเล่าเรียนจากครูบารูปอื่น ๆ ที่ปฏิบัติมาก่อนหน้านั้นในแถบลุ่มน้ำปิงตอนใต้ของเชียงใหม่-ลำพูน ที่อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นเครือข่ายของคณะสงฆ์ “นิกายยอง”³ ในล้านนา

ในวัยที่เติบโตขึ้นมาของครูบาทั้งสาม นับเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านของสยามกับล้านนา เริ่มมีการปฏิรูปองค์กรสงฆ์ มีการศึกษาและตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรม (แม้ยังไม่แพร่หลาย ทว่ามีเฉพาะในหัวเมืองหลัก คือเชียงใหม่) มีการสอบแบบสมัยใหม่

และครุบาพรหมาที่โด่งดังขึ้นมา ก็เพราะว่าท่านเป็นพระสงฆ์รูปเดียวจากลำพูน ที่สามารถสอบเพียงครั้งเดียว ก็ผ่านการสอบพระปริยัติธรรม เป็นนักธรรม เมื่อครั้งที่พระสงฆ์จากสยามขึ้นมาทำการสอบเป็นครั้งแรกในล้านนา แต่ท่านครุบาพรหมาก็ไม่ได้ไปเรียนต่อที่กรุงเทพฯ และเหตุที่ครุบาพรหมา บวชเป็นพระ จะว่าไปไม่ได้มีการปกปิด คือเป็นการบวช “หนีทหาร” หรือการเกณฑ์ชายฉกรรจ์ไปสงคราม ที่ในช่วงเวลานั้นเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ขึ้น อันเป็นปรากฏการณ์ (หนีทหารด้วยการบวช) ที่เกิดไปทั่ว ตอนนั้นครุบาพรหมา อายุราว ๆ 15 ปี จะว่าไป (ราว ๆ ปี พ.ศ.2456-2457) เป็นยุคที่ชายหนุ่มในล้านนา หนีไปบวชจำนวนมากไม่น้อย อย่างไรก็ตามเมื่อหันหน้าสู่ธรรมะ ท่านกลับตีמד้าและมุ่งศึกษาจนถึงขั้นบรรลุด

ในช่วงแรกของการเป็นพระ ครุบาพรหมาได้มีโอกาสศึกษาจากครุบาพรหมาพระสงฆ์ในท้องถิ่นนั้นเอง ในยุคที่สองคือช่วงที่ครุบาสิริรูปออกธุดงค์ ราวๆ ไม่น้อยกว่าสิบปี (2460-2470) จนกระทั่งช่วงปลาย พ.ศ.2470-2490 เป็นต้นมา จึงเข้าสู่ยุคจำวัด ครุบาพ่อเป็งเริ่มแก่เฒ่า เข้าจำวัดและกลายมาเป็นเจ้าอาวาสของวัดป่าหนองเจดีย์ (ป่าซาง) ซึ่งปัจจุบันมีทั้งกุบระจุฬาลักษณ์ของครุบาท่าน รูปเหมือน และมีประเพณีสรงน้ำครุบาทุกปี เช่นเดียวกับที่วัดน้ำบ่อหลวง ก็มีครุบาอินทจักรรักษา รัับนิมนต์ไปเป็นเจ้าอาวาสพัฒนาวัดขึ้นมา และครุบาคัมภีระ ซึ่งได้ไปจำวัดเป็นเจ้าอาวาสที่วัดดอยน้อย ส่วนวัดพระพุทธรบาทตากผ้า ซึ่งในที่สุด ราว ๆ ปี พ.ศ.2498 ครุบาพรหมา “หยุด” การเดินทางธุดงค์ไกลบ้านมารับนิมนต์เป็นเจ้าอาวาส นำลูกศิษย์พัฒนาวัด เผยแพร่หลักธรรมคำสอน จนวัดพระบาทตากผ้า กลายเป็นสำนักเรียนและปฏิบัติธรรมที่โด่งดังไปทั่วภาคเหนือ

หากกางแผนที่ออกมอลงมาจากปากฟ้า จะเห็นว่าตำแหน่งที่ตั้งของวัดทั้ง 4 ของสี่ครุบาเชื่อมโยงตัดข้ามชุมชนท้องถิ่นในอาณาบริเวณแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูนตอนใต้ของน้ำแม่ปิงเข้าด้วยกัน ด้วยบารมีและเครือข่ายของศิษย์ศรัทธา

สถาปนาอาณาบริเวณแถบนี้ขึ้นเป็น “พื้นที่วัฒนธรรม” ที่มีชีวิตของชาวยอง ลื้อ ซิน โยน และชาติพันธุ์กลุ่มอื่น ๆ ที่น่าอัศจรรย์ยิ่ง

เรื่องเล่าของครุบาทั้งสี่ หรือสี่ครุบา มีบทบาทและอิทธิพลอย่างมากในพื้นที่แถบตอนใต้ของเชียงใหม่-ลำพูน อันเป็นแหล่งชุมชนของคนลื้อ คนยอง คนซิน และมอญ ปะปนกัน เรื่องเล่าของสี่ครุบาสะท้อนกระบวนการสร้างบ้านแปงเมืองขึ้นมาใหม่ของท้องถิ่นอย่างสำคัญ ผ่านการเติบโต ศึกษาบวชเรียนและชีวประวัติการออกธุดงค์เผยแพร่พุทธศาสนา สร้างวัดสร้างวา สร้างชุมชนขึ้นมาของท่านครุบาทั้งสี่ ซึ่งกลายเป็นตัวสร้างและตัวกำหนดเครือข่ายความสัมพันธ์ในแถบลุ่มน้ำปิงนี้ อันเป็นเครือข่ายข้ามชุมชน (หลายจังหวัดคือ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง ตาก แม่ฮ่องสอน) จนเลยไปถึงเครือข่ายข้ามชาติ และเครือข่ายชาติพันธุ์ ระหว่างชาวลื้อ ซิน ไทย และกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

การปรากฏขึ้นของ “เจดีย์สี่ครุบา” ในฐานะศาสนสถานศูนย์กลางของพื้นที่วัฒนธรรมแถบนี้ อาจจะ “อ่าน” ได้ว่าเป็นพิพิธภัณฑสถานหรือศาสนสถานของชุมชน บนดอยครือมีทั้งเจดีย์ซึ่งบรรจุอัฐิและพระบรมสารีริกธาตุ มีรูปเหมือนสี่ครุบาในตัวฐานเจดีย์ มีเรื่องราวที่บันทึกและเล่าผ่านภาพจิตรกรรมฝาผนัง เป็นเรื่องเล่าของสี่ครุบา รอบ ๆ องค์พระเจดีย์ บนดอยครือยังมีวิหารอุโบสถที่ครุบาเขียนคำสร้างขึ้นใหม่ มีศาลาพิพิธภัณฑสถานเล่าประวัติศาสตร์ชาวยอง รอบวิหารหลังเล็กยังมีรูปเหมือนของครุบา อาจารย์ในสายปฏิบัติกรรมฐาน เสมือนกับเรื่องเล่า หรือการพยายามที่จะเล่าว่า “นิยายยอง” นี้มีอยู่ มีรากเหง้าและวงศาวินิจฉัยที่อยู่สืบต่อกันมา กล่าวได้ว่าการก่อเกิดของสถานที่แห่งนี้ คือส่วนหนึ่งของปฏิบัติการของความทรงจำทางสังคมในล้านนา เป็นประวัติศาสตร์ของผู้คนธรรมดาสามัญที่มักจะไม่ถูกบันทึก หรือไม่ได้รับความสนใจจากทางการหรือนักวิชาการ ที่มักจะศึกษาเรื่องใหญ่ ๆ ไม่สนใจชีวิตทางสังคมของชาวบ้าน เจดีย์สี่ครุบาในฐานะศาสนสถาน เป็นปรากฏการณ์ที่ทำให้เราเห็นว่าภายใต้เครือข่ายของครุบาสี่ตน พ่อ-ลูก ผู้คนในท้องถิ่นที่เรียกตนเองว่า “ชาว

ยong” พยายามที่จะจดจำจารึก เรื่องเล่า และเรื่องราวประวัติศาสตร์ของพวกเขา
อย่างไร แน่ใจว่าวิธีการจดจำบันทึก ประวัติศาสตร์ของชาวบ้าน ก็หาได้ตัดขาด
หรือเป็นอิสระได้จากเงื่อนไขของเศรษฐกิจและสังคมการเมืองระดับที่ใหญ่กว่า ทว่า
คือส่วนหนึ่งของการร่วมเขียน “ประวัติศาสตร์ชาติ ฉบับชาวบ้าน” นั่นเอง

เชิงอรรถ

- 1 บทความนี้เขียนขึ้นมาจากผลงานการศึกษาในโครงการวิจัยเรื่อง “เจดีย์สี่ครูบา: ประเพณี ศาสนสถาน และความทรงจำทางสังคมในล้านนา” ซึ่งอยู่ในชุดโครงการวิจัยครูบา ศาสนสถาน และประวัติศาสตร์สังคมในท้องถิ่นล้านนา โครงการล้านนาคดีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (ด้านที่ 8 มานุษยวิทยา) ประจำปี 2558 มีผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วสันต์ ปัญญาแก้ว เป็นหัวหน้าชุดโครงการ เสนอครั้งแรกในการประชุมวิชาการล้านนาคดีศึกษาครั้งที่ 2 ล้านนา กับเพื่อนบ้าน วันศุกร์ที่ 9 กันยายน พ.ศ.2559 ณ สำนักบริการวิชาการ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- 2 โดยทั่วไปเจดีย์ หรือ “กูครูบา” ที่สร้างขึ้นมักจะตั้งอยู่ในบริเวณด้านตะวันออกเฉียงเหนือของวัดที่ครูบารูปนั้น ๆ ได้มีส่วนอย่างสำคัญในการก่อสร้างขึ้นมานั่นเอง
- 3 คำว่านิกาย ในที่นี้หมายถึงเครือข่ายทางศาสนาที่ประกอบสร้างขึ้นจากความสัมพันธ์ระบบหัววัด ซึ่งมีเครือข่ายความสัมพันธ์ตัดข้ามชุมชนผ่านเครือข่ายของวัดอันมักจะตั้งอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำ หรืออาศัยระบบเหมืองฝายเพื่อการเกษตรกรรมร่วมกัน แต่ละวัดจะมีครูบาหรือเจ้าอาวาสที่มีความสัมพันธ์กัน ทั้งที่สืบเนื่องมาจากเป็นสมาชิกในกลุ่มวัฒนธรรมที่มีประวัติศาสตร์ร่วมกัน (คือลูกกวาดต้อนมาจากเมืองยอง) หรือมีเครือข่ายความสัมพันธ์ที่สถาปนาขึ้นมาจากระบบ “ครูบาและบรรดาลูกศิษย์” นิกายยอง ที่กล่าวถึงนี้ จึงอาจเป็นระบบหัววัดที่ดำรงอยู่มากกว่าหนึ่งที่ เช่นมีวัดนิกายยองในเขตเมืองเชียงใหม่ ขณะเดียวกันก็มีนิกายยอง อันเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ของพระสงฆ์ ตามระบบหัววัดของชาวลี้อจากเมืองยอง ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตลุ่มน้ำแม่ทา น้ำแม่ปิง และน้ำแม่กวง ทางตอนใต้ของแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ปรีตตา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล. 2548. *พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

โสภา ชนะมูล. 2534. *ครูบาศรีวิชัย: ต้นบุญแห่งล้านนา*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

แสวง มาละแซม. 2540. *คนของย้ายแผ่นดิน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ภาษาอังกฤษ

Bowie, Katherine. 2014. “Buddhism and Militarism in Northern Thailand: Solving the Puzzle of the Saint Khruubaa Srivichai,” *Journal of Asian Studies* 73 (3): 711-732.

Bowie, Katherine. 2017. “Khruuba Siwichai: The Charismatic Saint and the Northern Sangha”. In Paul Cohen (ed.), *Charismatic Monks of Lanna Buddhism*, Denmark: NIAS Press and Silkworm Books.

Cohen, Paul T. 2000a. “Lue across Borders: Pilgrimage and the Muang Sing Reliquary in Northern Laos”. In Grant Evans, Christopher Hutton, and Kuah Khun Eng (eds.), *Where China meets Southeast Asia*, pp.145-161. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.

- Cohen, Paul T. 2000b. "A Buddha Kingdom in the Golden Triangle: Buddhist Revivalism and the Charismatic Monk Khruba Bunchum," *The Australian Journal of Anthropology* 11(2): 141-154.
- Cohen, Paul T. 2001. "Buddhism Unshackled: The Yuan 'Holy Man' Tradition and the Nation-State in the Tai World," *Journal of Southeast Asian Studies* 32(2): 227-247.
- Cohen, Paul (ed.). 2017. *Charismatic Monks of Lanna Buddhism*. Denmark: NIAS Press and Silkworm Books.
- Connerton, Paul. 1989. *How Societies Remember*. Cambridge University Press.
- Dodd, Williams Cliffton. 1912. *The Tai Race*. Bangkok: White Lotus.
- Keyes, Charles F. 1971. "Buddhism and Nation Integration in Thailand," *Journal of Asian Studies* 30(3): 551-567.
- Keyes, Charles F. 1975. "Buddhist Pilgrimage Centers and the Twelve-Year Cycle: Northern Thai Moral Orders in Space and Time," *History of Religions* 15(1): 71-89.
- Keyes, Charles F. 1982. "The Death of Two Buddhist Saints," *Journal of the American Academy of Religion, Thematic Studies* 4: 3-4.
- Penth, Hans. 1994. *A Brief History of Lan Na*, Chiang Mai: Silkworm Books.
- Pruess, James B. 1976. "Merit-seeking in public: Buddhist pilgrimage in northeastern Thailand," *Journal of the Siam Society* 64 part1 (January 1976): 169-206.

Swearer, Donald. 2009. *The Buddhist World of Southeast Asia*. Chiang Mai: Silkworm Books.

Swearer, Donald K. and Sommai Premchit. 1978. “The Relation between the Religious and Political Orders in Northern Thailand”. In Bardwell L. Smith (ed.), *Religion and Legitimation of Power in Thailand, Laos, and Burma*, pp.20-33. PA: Anima Books.

Tambiah, Stanley J. 1978. “Sangha and Polity in Modern Thailand: An Overview”. In Bardwell L. Smith (ed.), *Religion and Legitimation of Power in Thailand, Laos, and Burma*, pp.111-133. PA: Anima Books:

Tanabe, Shigeharu and Charles F. Keyes. 2002. *Cultural Crisis and Social Memory*. London: Routledge & Curzon.

Taylor, J.L. 1993. *Forest Monks and the Nation-State*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.

Tiyavanich, Kamala. 1997. *Forest Recollection*. Chiang Mai: Silkworm Books.

Turton, Andrew. 2006. “Remembering local history: Khruba Wajiraphanya (c.1853-1928), Phra Thongthip and the Muang way of life,” *Journal of the Siam Society* 94: 147-176.